

UDK 821.163.42.09-31

Izvorni naučni rad

Zlata ŠUNDALIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

zsundalic@ffos.hr

SEKUNDARNI ŽANROVI U *ODMETNIKU*

U radu naslovljenom „Sekundarni žanrovi u 'Odmetniku'“ središnji je predmet istraživanja roman Ivana Antunovića *Odmetnik* (1875). Nakon uvodne bio-bibliografske kontekstualizacije pozornost je usmjerena na istraživanje Antunovićeve epistolarne „skrivenne poetike“. Naime, Pavao Pavličić je napisao da stari hrvatski pisci nisu pisali poetičke traktate, ali da su zato sažeto u uvodnim posvetnim tekstovima svojih djela progovarali o svojim poetičkim stavovima (P. Pavličić, *Skrivena teorija*, 2006). Prozna poetika biskupa Antunovića nije skrivena u posvetama njegovih djela nego u pismima upućenim različitim naslovniciima. Stoga se u radu istražuje (ne)korespondentnost Antunovićevih teorijskih stavova i konkretnog romanesknog ostvarenja (*Odmetnik*). Nakon sažetog prikaza književnopovijesnih i književnoteroijskih čitanja *Odmetnika* istražuju se sekundarni žanrovi utkani u njegov romaneskni svijet. Naime, za roman se kaže da je hibridni književni žanr, sinteza raznolikih komponenata i govora, žanr koji je sposoban za različite formalne i sadržajne preobrazbe (K. Nemec, *Povijest hrvatskog romana*, 1995). Stoga je u radu pozornost usmjerena na detektiranje kako nabožnih sekundarnih žanrova (katekizam, molitva, blagoslov) i njihove funkcionalne uklopljenosti u tekst tako i onih drugih nenabožnih (dnevnik). U zaključnom se dijelu govori i o tome koliko se Antunovićev roman *Odmetnik* uklapa u početke hrvatskog romana u 19. stoljeću.

Ključne riječi: *Ivan Antunović, Odmetnik, Antunovićeva poetika, roman*

1. O Starom Rodoljubu

U jednom od novijih prikaza i izbora iz romanesknog stvaralaštva hrvatskih pisaca u Vojvodini, Milovan Miković je obuhvatio razdoblje od 1875. godine „do naših dana“, odnosno do 2008. godine kada je objavio tekst *Roman u književnosti Hrvata u Vojvodini* (2008: 3–54). Izbor tekstova je odredio trima kriterijima: povijesnim, zemljopisnim, književnopovijesnim, ali moglo bi se govoriti i o četvrtom kriteriju: „Ulomci iz romana, u ovom izboru, pisani su perom pisaca koji u do sada tiskanim antologijama, zbornicima, leksikonima i sl. mahom nisu bili čak ni spomenuti, a djelo onih koji se tek ovlažno navode nije osvjetljeno niti je valorizirano.“ (Miković, 2008: 4) Riječ je o književnosti koja nastaje na rubu hrvatskog jezičnog i kulturnog prostora, čiji je identitet bio i jest izložen stalnim pritiscima i asimilaciji. Potvrđuje to i prvi hrvatski romanopisac u Vojvodini Ivan Antunović (Kunbaja, 19. 6. 1815 – Kalača, 13. 1. 1888), čije se ime u povijesti književnosti Bunjevaca obično spominje odmah nakon fra Grgura Peštalića (1755–1809), prema mišljenju nekih povjesničara prvog bunjevačkog pjesnika (Tolj, 2002: 342), mada postoje i drugačija mišljenja¹.

Biskup Antunović je pokrenuo preporod podunavskih Hrvata izvan Hrvatske. Nepokolebljivo je i uporno silnu energiju ulagao u očuvanje narodnih prava. Ustrajno je radio na buđenju hrvatske nacionalne svijesti kod Bunjevaca i Šokaca koji su bili izloženi odhrvaćivanju i asimilatorskoj politici. Posao je bio težak. Blaž Modrošić 1876. godine piše: „Bunjevci i Šokci ugarski dugo su spavali.“ (citirano prema Evetović, Krmpotić, 2002: 64) U funkciju buđenja i očuvanja nacionalnoga identiteta Antunović nije stavljao samo društvenopolitički i vjerski rad nego i novine², i književni časopis, i samu književnost. Čak i onda kada je na poziv na pretplatu tjednika *Bunjavačko-šokačkih novina* (1869) dobio odgovor bačkoga plemstva i građanstva – „Vi ste gospodine zakasnili, mi smo se već pomadžarili.“ (citirano prema Miković, 2008: 10) – nije se pokolebao i „(...) tiska novine u kojima čitatelju nudi sve što mu može koristiti od politike do zabave (...).“ (Miković, 2008: 10) Da se u funkciju nacionalnopolitičkih interesa treba staviti sve, pa i književnost, svjedoči

¹ U hrvatske pisce ugarskog Podunavlja do kraja 18. stoljeća Milovan Miković ubraja: Mihovila Radnića (1636–1707), Lovru Bračuljevića (1685–1737), Ivana Mirka (Emerika) Pavića (1716–1780), Luku Čilića (r. poč. 18. st. 1771), Adama Patačića (1716–1784), Adama Adalberta Barića (1742–1813), Ivana Nepomuka Ambrozovića (1789–1869), i tek onda navodi i Grgura Peštalića (1755–1809). (Miković, 2003: 5–7)

² U pismu nepoznatom Srbinu u Novom Sadu Antunović je opisao kako je postao i novinar: „(...) u to vrime ja ni sam neznam kako me napane misao da valja i baš po novina našem puku pomoći – i tako ja postade novinarom ex necesse – (...).“ (iz pisma nepoznatom Srbinu u Novom Sadu, 25 veljače 1871. god.)

i Antunovićeve korespondencija s Ilijom Okruglićem³. Tako kaže da svoje putopisne crtice po Italiji bilježi primarno iz prosvjetiteljskih pobuda: „Al prvo, moja nakana je bila, samo što za naš rod zabilježiti (...)“ (iz pisma Iliji Okrugliću, *4 veljače 1871 god.*) U svom preporoditeljskom poslu nije štedio ni vlastito zdravlje ni novac. Tako se žali da su njegove „ostarele sile nedostatne“ za takav posao, a more ga i prokleti šuljevi koji mu ne daju ni sjediti ni stajati (iz pisma Iliji Okrugliću, *9 kolovoza 1875 god.*), žali se da ga je posao oko novina „izcidio“, posebice tiskar Mađar s kojim se mora ophoditi „ko s jajetom“ jer nam nije prijatelj (iz pisma Iliji Okrugliću, *4 veljače 1871 god.*). Napisao je da je Slaven kadar zatajiti i oca, i mater, i jezik i služiti drugome: „Slavjan učen, trgovac, zanatlija i bogat poljodjelac se izrodi i priliva u tudju krv, da tudje tilo snaži.“ (iz pisma Iliji Okrugliću, *19 studenoga 1871 god.*) Iako su, dakle, problemi bili posvuda, on ipak nije odustajao od svojega puka i buđenja njegove nacionalne svijesti: „(...) no al zato sve do groba rad sam rodu služiti i štogod bude sile i vrmena to ću njemu žrtvovat (...)“ (iz pisma Iliji Okrugliću, *30 ožujka 1875 god.*) U svojim pismima je napisao da svom rodu želi „biti popom i učiteljem“ (iz pisma Iliji Okrugliću, *20 rujna 1875 god.*) i to iz vrlo jednostavnog razloga: „Ovi Bunjeci su mi izrasli uz srce (...)“ (iz pisma Iliji Okrugliću, *3 rujna 1879 god.*) O svojoj ljubavi prema bunjevačkom rodu na drugom je mjestu ovaj Stari Rodoljub, kako se potpisivao, napisao: „(...) jerbo sam uviren da može biti umnijih, razsvitljenijih Bunjevaca nego što sam ja, al da ima koji bi većma ljubio svoj rod, to nedozvoljavam: tako može al ne većma ljubiti no što ga ja ljubim.“ (iz pisma Đenu Duliću, *Kalača, 16 studenog 1878 god.*) O njegovoj ljubavi prema hrvatskome rodu svjedoči i njegov životopisac Ivan Evetović: „Prije svega stavimo pitanje, što je njega ponukalo, da se pred svoju starost knjigi i teškoj zadaći uređivanja, izdavanja novina posveti? Jedino neizključivo ljubav roda bunjevačko-šokačkog i težnja za njegovim blagostanjem.“ (I. Evetović, 2002: 24) A Matija Evetović dodaje: „Antunović je svojim Novinama spriječio mađarizaciju Bunjevaca i Šokaca.“ (Evetović, Krmpotić, 2002: 68)

³ Sačuvana Antunovićeve korespondencija broji 59 pisama na hrvatskom i mađarskom jeziku; naslovnika je bilo dvadesetak i više (dio pisama je uništen). Pisma se mogu razvrstati u četiri skupine: u prvu skupinu spadaju pisma kojima potiče zbližavanje i sjedinjenje svih južnih Slavena; u drugu skupinu spadaju pisma kojima potiče buđenje nacionalne svijesti; u treću skupinu spadaju pisma kojima potiče borbu za svetu vjeru i narodnu prosvjetu, a u četvrtu skupinu spadaju pisma u kojima govori o pitanjima iz svećeničkog, narodnog, političkog i javnog života (Evetović, Krmpotić, 2002: 169).

2. O „skrivenoj poetici“

U knjizi *Skrivena teorija* (2006) Pavao Pavličić je napisao da stari hrvatski pisci nisu pisali poetičke traktate, a kada bi i zapisali neki svoj osvrt na poetička pitanja, obično bi to činili sažeto i u uvodnim posvetnim tekstovima svojih djela (Pavličić, 2006: 5). Poetika biskupa Antunovića nije skrivena u posvetama njegovih proznih djela nego u pismima upućenim različitim naslovniciima.

Svome rodu posvetio je biskup Antunović cijeloga sebe, sav svoj rad za koji je bio školovan, ali i onaj za koji nije bio školovan: „Dakle naumio sam i ja da budem spisateljem, pa sam pošo na to polje, neimavši ni jezika ni smisli.“ (iz pisma Iliji Okrugliću, 15 siječnja 1876 god.) Književnim se radom počeo baviti kao pedesetpetogodišnjak (1870), kada je pokrenuo politički list *Bunjevačke i Šokačke Novine* koje od godine 1873. do 1875. izlaze kao *Bunjevačka i Šokačka Vila*. U drugom broju *Vile* (9 siječnja 1873) bio je određen i njezin cilj – očuvanje i razvoj narodne samosvijesti, a ne služenje tuđim interesima: „Mi više nećemo da budemo zaklopci tudjega lonca, a niti nožice svačijega stolca...“ (citirano prema Evetović, Krmpotić, 2002: 69) A Blaž Modrošić dodaje da ugarski Bunjevci i Šokci više neće biti kao do sada „čorbine čorbe čorba“, nego će se boriti za: narodnost, slobodu i jezik (citirano prema Evetović, Krmpotić, 2002: 70, 71). Narodu je trebalo pokazati put ka prosvjeti, a prosvjetom put ka slobodi. Godine 1875. uredništvo je bolesni Stari Rodoljub predao Blažu Modrošiću koji je *Vilu* uređivao do 1876. godine kada je zbog novčanih poteškoća morala biti ugašena, jer oni kojima je bila namijenjena, ugarskim Bunjevcima i Šokcima, najmanje su je kupovali.

Još za vrijeme izdavanja *Novina i Vile* tiskao je Antunović *Poučne iskrice* (1872), putopisne crtice po Italiji. Antunović je sam napisao da spisateljskom poslu nije dorastao jer se za njega nije školovao kada je bilo potrebno, a ipak piše jer se nada da će u njegovim pričama njegov rod pronaći nešto korisno. Iliji Okrugliću piše: „Ako će te nješto koristnog za rod najći, veoma ću se radovati. To ne mislim da bi u ovoj što bilo, što bi pravilan spisateljskim odgovaralo, ja ovime ni u jednoj struci nisam dorastao, jel se za spisatelja nikad nisam kako bi bilo trebalo u mladji h godinah pripravljao, a sad nit vrieme, nit sile, nit one duševne nit one tvarne, za ovo se više u meni nenalazi, dakle: dat pira, dat poma, quionhabetaliadona.“ (iz pisma Iliji Okrugliću, 9 kolovoza 1875 god.)

Prema sebi kao piscu priča i romana nije imao visoko mišljenje. Bio je svjestan brojnih svojih spisateljskih mana, kao na primjer: ne uspijeva do kraja priče zadržati početnu jasnoću misli i ideja, nedostaje mu bogatstvo hr-

vatskog jezika jer se u njegovu društvu previše čuje mađarština⁴ (iz pisma Iliji Okrugliću, *18 rujna 1875 god.*), a za svoj stil pisanja kaže da je krnjav, bljutav i mlitav (iz pisma Iliji Okrugliću, *15 siječnja 1876 god.*). Svoj spisateljski rad nazivao *jenevinim vižbanjem* „(...) koje ako neće nikom koristiti, barem neće ni škoditi (...)“ (iz pisma Iliji Okrugliću, *15 siječnja 1876 god.*) I pored toga pisanje mu je bilo najmiliji posao. U pismu Evetoviću piše: „Ja sam hvala dragom Bogu nešto osnažio, al se moram čuvati, te moj najmiliji poso spisateljski nastaviti ne možem (...)“ (iz pisma Ivanu Evetoviću, *Kalača, 18 srpnja 1887 god.*) Svojim je pisanjem želio pomoći drugima, ali i samome sebi. Iliji Okrugliću piše: „Ove zime moram jednu (knjigu – op. Z. Š.) napisat za naše popende, a naravno naše biskupije, te kad ju prošiju, znam da će ih biti, koji će mi i to magjarski okresat, a oni Niemcisakramentirat; al moram pisat, jel nemožem mirovat.“ (iz pisma Iliji Okrugliću, *20 studenog 1879 god.*) Antunović zna da njegove knjige neće biti nagrađivane, da ih Matica neće odabrati i predložiti za vrijedne nagrade: „Jel što iz mojih rukuh izlazi, to sve tako izgleda, kao kudelja, što su ju na Urbariumu babe grebenale.“ (iz pisma Iliji Okrugliću, *21 prosinca 1879 god.*) Iako ni on, a ni drugi, nisu imali visoko mišljenje o njegovim djelima, ipak je kao iskusan pisac dijelio savjete drugim piscima kada bi im presušila pjesnička inspiracija, pa tako i Iliji Okrugliću s kojim se intenzivno dopisivao. Ponuđeni savjet razotkriva i Antunovićevu kreativnu spisateljsku radionicu: „A što se tiče drugog lieka ja ću Vam (Okrugliću – op. Z. Š.) kazat onaj koga ja upotrebljam kadgod hoću da što činim alnajscole prije no što začmem pisat i to uvijek – najprije kleknuvši vršim pred propelom onu molitvu: Veni sancte Spiritus! Pak ti onda uzmem Sv. Pismo i pročitam jedno poglavlje prije podne, novoga poslje starog zakona i to svaki put, zatim sjednem pisat prije podne, a poslije opet drugo što štiti. Ovo činim od mnogo godina i uvjerio sam se, da ovo ne činim, ne bi umio ni jednu knjigu napisat. Probate etquodrectasunttenete. Ipak, imade dnevihi, kad je čovjek sterilis kao Sara i Ana, e pa da ne dogje Bog u pomoć, nigda se ne bi plodilo ikakvo djelo.“ (iz pisma Iliji Okrugliću, *11 veljače 1880 god.*)

Antunović je svjestan složenosti problema koji ga okružuju: nedostaju i pisci i djela na narodnom jeziku, ali nedostaje i čitateljstvo: „(...) dakle s jedne strane na svoja ramena uzeh teret sve obavljat (u svezi tiskanja novina – op. Z. Š.), s druge još i publiku štijuću stvarat, to je podhvat, s kojim se Hrvat treba ne mnogo smionosti, nego velike porcije ludosti (...)“ (iz pisma Nepoznatom

⁴ „Kad počimam pisat, kažu ljudi, onda su slova i riečirazgovetne, al što dalje idjem, to se sve većmaspletjem; baš isto je kod mene u štilu, što dalje to nerazumijim postajem, – naravno zato jer ne posjedujem našeg lipog jezika bogatstvo, pa se neumim tako izrazit kako bi valjalo, budući brzam, to i manje mislim o riečima, no što bi trebalo.“ (iz pisma Iliji Okrugliću, *18 rujna 1875 god.*)

Srbinu u Novom Sadu, 25 veljače 1871 god.), što za Antunovića i nije neka novost, jer sam priznaje da su za njega znali reći „da je Antunović poludio“ (iz pisma Nepoznatom Srbinu u Novom Sadu, 25 veljače 1871 god.). Dok je u matičnoj hrvatskoj književnosti proces formiranja domaće čitateljske publike započela rana novelistika iz vremena Bachova apsolutizma (1851–1860), tzv. hajdučko-turska i pseudopovijesna novelistika (Nemec, 1995: 55), u književnosti podunavskih Hrvata Antunović je gotovo sve odrađivao sam. Bio je svjestan da u tom poslu značajnu ulogu ima upravožena: „Ja sam u dubini srca odavna uvjeren, da kao što na polju vjerskom donekle nema napretka, dok se divne kreposti Vjera, Ufanje i Ljubav ne ugniežde u grudima krasnog spola, da se narodnost nikad neće u rodu udomiti, dok se djevice i gospoje ne zauzmu, dok te liepe duše nebudunadahnjene – dondle ćemo raditi, ali nećemo vidjeti ploda...“ (iz pisma Jelisavi Prasnički rođ. Bertić, *Kalača*, 23 prosinca 1872 god.).

Ono što je Antunović kritički zapisao o samome sebi, ponovili su i književni povjesničari: „Antunović nije bio po zanatu književnik, ali kako je imao veliko obilje iskustva i znanja, nije ih ostavio neiskorišćene; htio je i to prije smrti predati narodu. Da je bila književnost razvijena u Bunjevaca i u srednjoj količini, Antunović se možda ne bi pojavio na književnom polju. Ali tako osjećajući veliku književnu prazninu, on se je dao na pisanje knjiga u šezdesetim godinama staračkog života.“ (Tolj, 2002: 342) Ni suvremene prosudbe njegova književnog rada nisu donijele značajnije pomake u smislu pronalazjenja velike umjetničke vrijednosti: „Zato ne treba u djelima Antunovićevim (bez obzira na sadržaj) tražiti znanost i znanstvenu obradbu; nema u njegovim djelima sustavnosti, nema čistoće jezika, niti mu je rečenica uvijek jasna.“ (Sekulić, 1994: 94)

3. O Odmetniku

Nakon pokretanja i izdavanja *Bunjevačkih i Šokačkih Novina* (1870) i *Bunjevačke i Šokačke Vile* (1872), nakon objavljenih *Poučnih iskrica* (1872), putopisnih crtica po Italiji iz 1869. godine te *Slavjana* (1875) u kojemu opisuje blagdansku svakodnevicu svojih Bunjevaca, objavio je Antunović i svoj prvi roman *Odmetnik* (1875). Njegovo su tiskanje pratile financijske teškoće o kojima piše Iliji Okrugiću: „Sad imam jednu ovakve vrsti drugu knjigu, ova mislim da ima više koristnog u sebi, al s ovom moram da čekam, jel novacah nemam, da je tiskam zasad.“ (iz pisma Iliji Okrugiću, 9 kolovoza 1875 god.) *Odmetnik* pripada prozi preporodne književnosti u ugarskom Podunavlju, za koju struka kaže da je inspirirana „prošlošću, rodoljubljem i folklornim kultom“ (Kikić, 1971: 13).

U antologijama proze podunavskih Hrvata odlomci iz *Odmetnika* su nezaobilazni (Kikić, 1971: 108–114; Miković, 2008: 55–67). Književna ga historiografija smješta u drugo razdoblje, preporodno. Naime, u periodizaciji književnosti podunavskih Hrvata govori se o nekoliko razdoblja: 1. razdoblje od vremena do seoba u Podunavlje do početka preporoda; 2. razdoblje od 1870. do 1918. godine; 3. razdoblje poslije Prvog svjetskog rata; 4. razdoblje poslije Drugog svjetskog rata; 5. razdoblje od devetog desetljeća 20. stoljeća (nakon raspada SFRJ) (Miković, 2003: 41).

Antunovićevim *Odmetnikom* (1875) započinje razdoblje romana preporodnog vremena, a prethodi mu ep Grgura Peštalića *Dostojna plemenite Bacske starih uspomena...* (1790): „Roman započinje tamo gdje se završava klasičan ep. Doima se kao da je ep čuvao i ustupio mjesto romanu.“ (Miković, 2003: 43) Do 2008. godine u regionalnoj je književnosti podunavskih Hrvata napisano oko 70 romanesknih djela koja su, uglavnom, vezana uz urbana središta Bačke i Srijema, jer roman je djelo grada (Miković, 2008: 13).

Prije Antunovićeva *Odmetnika* u hrvatskoj je matičnoj književnosti objavljeno sedam romana (Miković, 2008: 14)⁵, ako im se ne pribroje i srednjovjekovni početci: *Rumanactrojski*, *Aleksandrida*, *Barlaam* i *Jozafat*. Iste godine kadaje objavljen *Odmetnik*, tiskana su i dva Šenoina romana (*Čuvaj se senjske ruke* i *Mladi gospodin*). Hrvatske povijesti književnosti Antunovićev roman ipak ne spominju u kontekstu nastanka hrvatskog romana pa se govori o „hrvatsko-hrvatskom prešućivanju“ (Miković, 2008: 14). Ovakvih je primjera prešućivanja bilo i u matičnoj književnosti, pa Krešimir Nemec spominje Ivana Krstitelja Tkalčića (1840–1905) koji je napisao prvi hrvatski povijesni roman *Severila ili slika iz progonstva kršćanah u Sisku* i napominje: „Tkalčićev roman, koji ne spominje niti jedna povijest hrvatske književnosti, izišao je u Zagrebu 1866. godine i punih pet godine prije Šenoina *Zlatarova zlata* inaugurirao praksu naše povijesne fikcije s naglašenom didaktičkom i moralnom tendencijom.“ (Nemec, 1995:73) Ako je u matičnoj književnosti bio prešućen Tkalčićev roman koji se „bavi progonom kršćana oko Siska u vrijeme cara Dioklecijana“ (Nemec, 1995:73), treba li čitatelj biti iznenađen prešućenim Antunovićevim romanom nastalim izvan hrvatskih nacionalnih granica?

⁵ Riječ je, prema mišljenju Mikovića, o sljedećim naslovima: Petar Zoranić, *Planine* (1569); Miroslav Kraljević, *Požeški đak* (1863); Dragojla Jarnević, *Dva pira* (1864); Ivan Krstitelj Tkalčić, *Severila* (1866); Blaž Lorković, *Ispovijest* (1868); Mate Vodopić, *Tužna Jele* (1871); August Šenoa, *Zlatarovo zlato* (1871).

U romane 19. stoljeća u matičnoj hrvatskoj književnosti Nemec navodi sljedeće naslove: Antun Nemčić, *Udes ljudski* (1854), Janko Šviglin, *Ljutovid*, *župan posavskih Hervatah* (1861), zatim Kraljevićeva *Požeškog đaka* i ostale romane koje navodi i Miković (Nemec, 1995: 62)

Afirmacija romana u zapadnoeuropskom je kulturnom krugu povezana s usponom građanstva, povećanjem slobodnog vremena, smanjenjem cijene knjige, ali i s povećanjem životnog standarda koji uključuje i zabavu: „Važna komponenta zabave, osobito u ženskome dijelu populacije, postaje upravo čitanje romana. (...) Čitanje romana bilo je jedno vrijeme primarno ženski 'posao'.“ (Nemec, 1995:50,51)

Hrvatska je u 19. stoljeću još uvijek bila agrarna zemlja, građanstva je bilo malo kao i razvijenih urbanih središta, narodni je jezik gušila germanizacija. Brižljive majke, kaže Adolf Veber Tkalčević, turaju svojim kćerima u ruke njemačke romane (v. Nemec, 1995:52), a grof Janko Drašković apelira „upravo na hrvatske žene, kao 'stupove društva', da umjesto njemačkoga prihvate hrvatski jezik.“ (citirano prema Nemec, 1995: 53) Za Bachova apsolutizma vidno stagnira književni i kulturni život: „Pisanje se shvaća kao patriotska dužnost, kao čin volje i upornosti, a ne kao kreativan napor.“ (Nemec, 1995: 54) Tako shvaćen čin pisanja mogaobi se primijeniti i na Antunovića, jer je o njegovu *Odmetniku* u literaturi napisano da pripada drugoj skupini njegovih djela koja su određena kao poučna, vjerska i rodoljubna (Evetović, Krmpotić, 2002: 131)⁶, da vrijednost njegovu djelu pribavlja poučnost⁷, „domoljubivi predgovor“ odnosno četiri stvari u romanu: odnarođivanje, istupanje iz redovnika, neodgovorno ponašanje samostanskih poglavara, štetnost čitanja zlih knjiga (tj. francuskih enciklopedista) (Tolj, 2002: 343, 344), da se zbog naglašenog moraliziranja njegovo djelo dovodi u svezu s racionalističkom epohom (Tolj, 2002: 352), a zaključuje se da iako je njegov literarni talent bio osrednji, da si je ipak u svome vremenu pribavio status najpopularnijeg pisca, poput Kačića i Relkovića (Tolj, 2002: 352).

O *Odmetniku* se danas govori kao o romanu iako u podnaslovu ima drugačiju žanrovsku odrednicu – „poviestnapripoviedka“⁸. Pojmovi *roman* i

⁶ Djela Josipa Antunovića dijele se u četiri skupine: 1. bogoslovna i nabožna djela (*Bog s čovikom*, *Čovik s Bogom*), 2. poučna, vjerska i rodoljubna djela (*Poučne iskrice*, *Slavjan*, *Odmetnik*, *Naputak*, *Posljednji Gizdarev*, *Bariša Kitković*, latinska i mađarska djela, članci i dopisi), 3. povijesna djela (*Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih*), 4. djela zabavnog sadržaja (crtice, pripovijesti, novele objavljene u novinama). (Evetović, Krmpotić, 2002: 132)

Ante Sekulić Antunovićeve djela razvrstava na pet skupina: 1. objavljena djela, 2. rukopisna djela, 3. napisi i članci, 4. dopisi, 5. sačuvana pisma (Sekulić, 1994: 94–99).

⁷ „Namjera mu je bila da ovom knjigom što bliže dođe do srca svoga naroda. Njemu je htio da pokaže, kakva sudbina čeka svakoga čovjeka, koji se iznevjeri svetoj vjeri i svojoj slavenskoj majci. U tome je potpuno uspio. Mnogi su naime odmetnici bunjevačkog roda uvidjeli svoju bludnju i vratili se u krilo svoje majke.“ (Evetović, Krmpotić, 2002: 85)

⁸ U hrvatskoj književnosti, na primjer, i Tomićevo djelo *Za kralja-za dom*, roman u dva sveska ima žanrovsko određenje slično Antunovićevu *Odmetniku* – „historička pripovijest iz XVIII vijeka“.

pripovijestu 19. se stoljeću rabe gotovo kao sinonimi, kaže Krešimir Nemec (Nemec, 1995: 10). Riječ je o žanru kojemu su inovacijske težnje „uvijek bile jače od bilo kakvih normi i principa. Zato se niti jedan realizirani romaneskni tip nije uspio kanonizirati i nametnuti kao uzorak čitave vrste.“ (Nemec, 1995: 9) Stoga se kao minimalna empirijska definicija romana uzima ona koja kaže da je roman velika pripovjedna prozna vrsta (Nemec, 1995: 9) u kojoj se kao kohezijske sile javljaju tema, narativnost, pripovjedač, likovi, prostorne i vremenske odrednice: „Roman, dakle, shvaćamo kao sinkretičan, hibridan žanr, kao sintezu raznolikih komponenata i govora, žanr koji je sposoban za različite formalne i sadržajne preobrazbe. (...) Povijest romana ujedno je i povijest slobode stvaranja i rasta autorske samosvijesti. Odatle i značenje romana za svaku nacionalnu književnost. Kao žanr kroz koji se najjasnije očituje veza između literature i društva, roman je i pouzdan pokazatelj ideoloških kretanja, tržišnih zahtjeva, socijalnih interesa i nacionalne samosvijesti.“ (Nemec, 1995: 15, 16)

3.1. O temi

Za prve se hrvatske romane kaže da su pripovijedali o „privatnim sudbinama, ljubavnim vezama i preprekama koje ometaju ostvarivanje ljubavne sreće dvoje mladih.“ (Nemec, 1995: 58), a u literaturi o Antunovićevu *Odmetniku* kaže se da je priča oslonjena na stvarni događaj i stvarnu osobu Ignjata Martinovića (1755–1795)⁹ (Tolj, 2002: 344), pri čemu su moguća i manja odstupanja¹⁰, kaže se da je sadržaj stvaran i jasan i da nikad nije podređen stilu¹¹, odnosno da je tema romana opis jedne žrtve filozofsko-religioznih, socijalnih i političkih zabluda francuskih enciklopedista i suvremene pokvarenosti za vladavine Josipa II. (Tolj, 2002: 343), što se potkrepljuje detaljnim prepričavanjem sadržaja (Evetović, Krmpotić, 2002: 83–86; Tolj, 2002: 343–345). *Odmetnik*, dakle, nastaje na tragu prvih hrvatskih romana jer se i u njemu pripovijeda o privatnoj sudbini lika, ali nedostaje priča o (ne)sretnoj ljubavi dvoje mladih i o preprekama koje se trebaju savladati. Odsutnost ljubavne priče ne

⁹ Prepričavanje sadržaja *Odmetnika* Evetović i Krmpotić započinju ovako: „Godine 1794 za vlade cara Franja uroti se društvo učenih ljudi protiv kralja. Učitelji su im bili francuski Jakobinci, koji su god. 1789 digli francusku revoluciju. Na čelu ove družine bijaše Ignjat Josip Martinović.“ (Evetović, Krmpotić, 2002: 83) O istinitosti opisanog događaja Ivan Tolj kaže: „Sav je motiv za ovu radnju uzet iz povijesti i pisan onako, kako je to povijest o Martinoviću zabilježila.“ (Tolj, 2002: 344)

¹⁰ „Antunović se u ovoj pripovijesti nije držao strogo povijesničkih činjenica.“ (Evetović, Krmpotić, 2002: 85)

¹¹ „Antunović ni u jednom djelu nije trpio, da ljepote i kićenost u stilu i nagomilavanje u izražavanjima bude na štetu samoga sadržaja.“ (Evetović, Krmpotić, 2002: 131)

znači, međutim, da autor nije i o njoj razmišljao. Upravo suprotno, na više je mjesta u romanu bila otvorena mogućnost za njezino uvođenje i zaživljavanje, ali niti jedna nije realizirana. Na primjer, Ignjatije odlazi u fratre i tim činom izaziva „(...) u nekojih grudih one tužne uzdisaje, kada su čuli, da se Martinović u fratre obuko.“ (54) Nadalje, još je više uzrujao „krv u nekojih“ (55) kada je položio redovničke zavjete. Dakle, „tužnim uzdisajima“ i „uzrujanom krvlju“ bio je otvoren prostor za ljubavnu priču, ali pripovjedač je nije razvijao dalje od najave. Drugi se primjer vezuje uz Ignjatijakada mu se pružila prilika postati njemačkim propovjednikom u Budimu, što je on i prihvatio jer je mjesto propovjednika donosilo ugled i to u franjevačkoj crkvi „kamo je sve ženstvo hrlilo“ (98). I na ovom je mjestu, dakle, mogla biti uključena ljubavna priča, ali nije. I treći je primjer sličan: u Beču Martinović postaje poznat po svojim propovijedima, a izvan samostana uživa u suvremenim trendovima koji dolaze iz Francuske, pa tako i u djelima enciklopedista. Svojim ponašanjem zamijećen je i kod ljepšega spola, pa je tako često „(...) s liepih usanah čuo: šteta što ste fratar.“ (105) Pripovjedač i sam komentira da je malo neobično „(...) što Martinovića uvijek nalazimo u krugu, dje ženski spol miris svojega drugovanja razastire.“ (211) Potvrđeno je to i Martinovićevim boravkom na dvoru gospođe Arky u Požunu i na dvoru barunice Šmalzgruber u Lavovu – pripovjedač naglašava da Martinović posebice uživa u društvu gospođa, u njihovim razgovorima, veseli im se i nestrpljivo ih iščekuje. Prostor za ljubavnu priču ponovo je stvoren, ali najavljeno nema svoj nastavak i finalizaciju. Odsutnost ljubavne priče konstatira i sam pripovjedač, argumentirajući njome jedan od uzroka propasti glavnoga lika: „Otud se vidi, da je rješenje zavjetah po Martinovića tim opasnije bilo, što nije u svijetu nikakve ljubavne sveze našao, koja bi ga ograničavala. Ta potrebstina se neosjeća jako u mladih godinah donle, dok se misli i osjećaji neuzburkaju ma ikakvi mistrastmi. Al ako se toga dubokoga morja vali suzbiju, pak još k tomu i starije godine pritisnu, onda je život ljudski sličan galiji bez sidra, plivajućoj na burnome moru. Ta galija navadnoil potone, il izlomljena prispije u luku.“ (180)

U matičnoj hrvatskoj književnosti roman 19. stoljeća karakterizira glavni lik koji služi dragoj i domovini, a u Antunovićevu romanu izostaje oboje: draga se na više mjesta u romanu javlja kao mogućnost, a dom (roditeljski, duhovni) i domovina su zbilja; fikcija (tj. draga) nije realizirana, zbilja je izgubljena (tj. dom i domovina), a time i propast zagarantirana. Poznato je da hrvatski roman 19. stoljeća potvrđuje „formulu“ ljubavne priče koja ima nacionalne i socijalne implikacije (Nemec, 1995:70). Antunović navedenu „formulu“ zamjenjuje „formulom“ roditeljske/majčinske i sinovljevske ljubavi. Dok je u „formuli“ romana s ljubavnom pričom bilo potrebno savladati socijalne, staleške i vjerske prepreke do konačne sreće, dotle je u Antunovićevoj „formuli“

romana s pričom roditeljsko/majčinsko-sinovljevske ljubavi do konačne sreće bilo potrebno samo jedno – ne prekršiti četvrtu Božju zapovijed: *Poštuj oca i majku da dugo živiš i dobro ti bude na zemlji*. O ovoj zapovijedi Andrija Anišić kaže: „Bog je htio da, iza njega, poštujemo roditelje kojima dugujemo život i koji su nam predali spoznavu o Bogu. Pozvani smo častiti i poštivati sve koje je Bog, za naše dobro, zaodjenuo svojim autoritetom. (...) Obdržavanje četvrte zapovijedi donosi i nagradu (...). Poštivanje te zapovijedi, zajedno s duhovnim plodovima, jamči ovozemne plodove mira i blagostanja. Nasuprot tome, prijestup te zapovijedi povlači za sobom teške nevolje zajednici i ljudima.“ (Anišić, 2009:60, 61) U Antunovićevu se romanu Martinović nije pridržavao zapovijedi zbog čega su tragične posljedice bile neizbježne. Naime, na samrti se majka Bosiljka dugim monologom opraštala od sina i molila ga da ostane vjeran Bogu i svome narodu. Ona kaže: „Prvo: da zadržiš u svih okolnostih svoga života vjeru onako postojano, kako nas ju sv. mati crkva uči. A drugo: da se svojem narodu, iz kojega si nikao, nikad u svijetu neiznevjeriš.“ (37) Učenje Crkve Martinović je zamijenio učenjem francuskih enciklopedista i jakobinaca o jednakosti, bratstvu i slobodi, a bunjevački je rod iznevjerio svojim ponijemčivanjem: „I buduće se Martinović duhom pretvorio u Niemca, to je pala na njega kocka, da u Lavovu predaje prirodoslovje.“ (177) Iznevjerivši majku, Martinović je iznevjerio Boga i svoje bunjevačke korijene, izgubio je dom i postao „tuđin u tuđinstvu“ (179), odnosno „inostrani gost“ (243). Neobdržavanje četvrte Božje zapovijedi nije mu donijelo nagradu, nego kaznu – smrt odsijecanjem glave. Stoga je ključ za razumijevanje Antunovićeva romana *Odmetnik* četvrta Božja zapovijed i njezino (ne)obdržavanje (*Poštuj oca i majku da dugo živiš i dobro ti bude na zemlji*).

Odmetnik je u stručnoj literaturi žanrovski određen kao „prvi roman ličnosti“¹² bunjevačkih Hrvata (Kikić, 1971:13) i smatra se „najboljim umjetničkim djelom naše cjelokupne preporodne književnosti“ (Kikić, 1971:101). Ipak, zbog čestih i dugih katekizamskih partija u romanu kao i zbog svojevrsne katekizamske motivacije radnje (jer gotovo je cijeli roman oprimjerenje neobdržavanja četvrte Božje zapovijedi) u žanrovskom bi se određenju romana možda moglo razmisliti i o nazivu *katekizamski roman* ili *romanu lika u funkciji katekizma*.

¹² Prema mišljenju Matije Evetovića *Odmetnik* je „romantički roman ličnosti“ (citirano prema Miković, 2003: 9).

3.2. O kompoziciji

U *Odmetniku* je kompozicija linearna jer se avanture glavnoga lika nižu kronološki jedna na drugu. Vremenski okvir romana potvrđuje Antunovićevu rečenicu iz obraćanja čitatelju: „Evo ti, plemeniti rode! žalostne istine iz osamnaestog vieka!“ (3), jer je radnja smještena na početak 18. stoljeća (radnja započinje pričom o djetinjstvu Martinovićevih roditelja) i završava smaknutćem urotnika krajem 18. stoljeća (20. 5. 1795.). Navedeno vrijeme obuhvaća prostore i ljude s kojima je isprepleten Martinovićev život. Obično je riječ o obiteljskim sredinama ili određenim zajednicama koje mogu funkcionirati kao dom (npr. budimski franjevački samostan). Na prostoru od budimskog Tabana, franjevačkog samostana u Budimu, preko Požuna, Lavova, neimenovanog podkarpatskog sela u Galiciji, pa sve do Beča Martinović je upoznao četrdesetak ljudi, što potvrđujui sljedeći podaci:

– u budimski Taban smjestio je pripovjedač Martinovićeve roditelje, Bosiljku i Gabra, koji se poznaju odmalena, zatim se vjenčaju, dobiju sina Ignjatija Josipa (ima dva imena kako bi imao više odvjetnika kod Boga), otac krojač se prehladi i umre, a ubrzo i majka.

– u franjevački samostan u Budimu, čiji je gvardijan Petar Katančić, dolazi nakon majčine smrti siročće, osmogodišnji Martinović, napreduje u obrazovanju, ali stječe i zavist subračće, posebice oca Stelcera (Stelzera); Martinović najprije dobiva a zatim mu i oduzimaju njemačku „prodekaonicu“, zbog čega u konačnici Martinović traži razrješenje od redovničkih zavjeta.

– u Požunu Martinović radi nakon razređenja kao učitelj i posjećuje dom Mihajla Arkyja i njegove gospoje Arky jer im poučava sina i kćerku. Akry ima dvorac i imanje o kojemu malo brine, ide u lov, karta, pije, ne družu se previše sa ženom i djecom, ali ima čudne prijatelje koji ga posjećuju i iskorištavaju. U domu Arkyjevih upoznaje i: Blumela, Arkyjeva rođaka bez novaca i prijatelja u dokoličarenju; Kištelekya koji sudjeluje u razgovorima s gospojom Arky, tračerskog poljodjelca Hašfyja, Židova Škerleca.

– u Lavovu, kamo biva premješten, Martinović poučava prirodoslovje na sveučilištu, često boravi na dvoru baruna Ivana Šmalzgrubera, ravnatelja u Galiciji i tamo upoznaje brojno društvo: barunicu Šmalzgruber (umjetnička duša kao i Martinović), Fesslera (profesor koji u Lavovu ne cijeni Martinovića), Zirzevskyja (profesor pedagogije na Lavovskom sveučilištu), Birbinskyja (profesor prava), grofa Hartinskyja (deklarirani vjernik), groficu udovicu Ladislava Zirzinskog (prihvaća francuske ideje), kneza Krščinskyja (prihvaća francuski duh), kneginju Adelu (kćerka Krščinskyjeva koju Martinović poučava njemačkom jeziku), grofa Tirdinskyja (lavovski kanonik), grofa Križevanskyja (staracko brani nježni spol).

– u podnožju Karpata, na prijelazu Galicije u Ugarsku, Martinović upoznaje obitelj pobožnog poljskog plemića Stanislava Pŕmiceslava, njegovu gospoju Pŕmiceslavicu i njihovu kćerku Jelisavu. U njihovu domu upoznaje i podjašprišta Strnku, ravnatelja Bleiveisa, gospodina Ilinskyja (zaljubljen u Jelisavu).

– u podkarpatskom selu M. živi i gospodin Ilinsky sa svojom majkom i ženi se Jelisavom Pŕmiceslav. Martinović upoznaje njegovu majku koja gorljivo brani pravo na materinji jezik. Na njihovu dvoru upoznaje plovana Krmanskyja i vlastelina Pružinskyja s kojima često polemizira.

– a u Beču se Martinović priklanja jakobincima (Hebenštreit, Billecki, Riedli, Josip Hajnoczy, Ivan Laczković/Laczkovics, Franjo Szentamriay, grof Jakov Šigray/Sigray), a Richard Katzenmayerrazotkriva vlastima Martinovićevu urotu. Kretanje likova kroz vrijeme i prostor je pravolinijsko, bez retardacija i paralelnih radnji, epizode ne teže osamostaljivanju. Sličnu situaciju potvrđuju i hrvatski romani 19. stoljeća.

3.3. O likovima

U hrvatskom se romanu 19. stoljeća pojavljuju shematizirani, jednodimenzionalni likovi čija imena odaju njihove karakterne osobine (Nemec, 1995:63). Stoga se, na primjer, o Kraljevićevu *Požeškom đaku* (1863) kaže: „Likovi su plošni, statični, zadanih osobina. To su goli aktanti koji samo ispunjavaju određenu funkciju u strukturi priče. Oni nose stalne attribute i ne mijenjaju se tijekom fabularne progresije. Shema karakterizacije jest crno-bijela; (...).“ (Nemec, 1995:68) Navedene odrednice jednim dijelom potvrđuje i Antunovićev *Odmetnik*– jednodimenzionalni likovi crno-bijelom karakterizacijom ispunjavaju određenu funkciju u priči. Mogućnost karakterizacije lika imenom Antunović nije iskoristio jer su u njegovu romanu likovi određeni funkcijom koja im je dodijeljena u priči, a njihova vlastita imena ništa ne govore o njihovim karakternim osobinama (kao na primjer: Bosiljka, Gabro, Stelzer, Mihajlo, Blumel, Kišteleky, Hašfy, Škerlec, Ivan Šmalzgruber, Fessler, Zirzevsky, Birbinsky, Hartinsky, Ladislav Zirzinsky, Krščinsky, Adela, Tirdinsky, Križevansky, Stanislav Pŕmiceslav, Jelisava, Strnka, Bleiveis, Ilinsky, Krmansky, Pružinsky, Hebenštreit, Billecki, Riedli, Josip Hajnoczy, Ivan Laczković/Laczkovics, Franjo Szentamriay, Jakov Šigray/Sigray, Richard Katzenmayer, itd.).

Likovi su u romanu određeni sljedećim funkcijama:

Majka. Funkciju majke ispunjava Bosiljka Martinović, ali i gospođe Arky, Pŕmiceslavic, Ilinsky. Majka je čuvarica obiteljskog života na zemlji (92). Njezin nestanak (smrt) ugrožava obitelj i potomstvo, što sudbina Bo-

siljkina sina zorno potvrđuje. O njezinim se majčinskim osjećajima nešto određenije ne doznaje u romanu, jer je sve volja Božja. Na smrti drži sinu dugi monolog (preko četiri stranice), naglašavajući da je najbitnije da ostane postojan u vjeri i da se ne iznevjeri narodu iz kojega je potekao (bitni su Bog i narod, odnosno Bunjevci). Ako prestane ljubiti svoj rod i ako zaboravi da je Bunjevac, izgubit će samoga sebe (38).

I Poljakinja gospođa Ilinsky svom sinu govori isto – ne smije zaboraviti svoj poljski jezik, ne smije zaboraviti da je Poljak, jer će ga u suprotnom prokleti da nikad neima ni sina ni kćeri. I ona, kao i Bosiljka, misli da majka razvija u djetetu ljubav prema Bogu i prema domovini: „Mati pod svojim srcem mora nositi i odgajati sina i kćer, što joj Bog daje; od nje crpi sin i kći svu ljubav prama Bogu i čovjeku, prama vjeri i domovini. Ako mati nije dala sinu i kćeri ljubav svojega narodnoga jezika, onda ona nije mila mati, već drvena maćuha, koja uvijek nosi na sebi znak tudjinstva prama rodu, u kom živi.“ (247)

Supružnici. U romanu je obitelj opisana kao važna institucija, kao ugaoni kamen društva. Muž je glava obitelji, a supruga je zamišljena kao biblijska supruga koja je: „Snažna je i dostojanstvena, mudra i pobožna, kreposna i ljupka.“ (Dodig, 2015:42) Funkciju kršćanskoga muža i žene utjelovljuju Gabro i Bosiljka kao i poljski plemić Stanislav Pŕmiceslav i njegova supruga, ali bez psihološke produbljenosti. Pripovjedač kaže: „Gabro i Bosiljka rado su služili Bogu, sebi i iskrnjemu.“ (27) Njihovo dijete najprije izgovara riječ „Bog i Isus“, a tek onda „otac i mama“ (85). Njihovim životima, njihovom srećom i nesrećom upravlja Svevišnji. Nakon Gabrine smrti Bosiljka je nesretna, ali opis njezine tuge nije proživljen i uvjerljiv, nego suh i deklarativan: „Ali valja znati: da nit ja biah svoja, niti Gabro bješe svoj, nit izključivo moj. Stvoritelj nije izgubio pravo prama nama, tim manje, što se naš život nesvršuje ovdje, već prelazi u vječnost. Kadgod dakle treba da tamo putujemo, to se nas netiče, ko se ni naše na sviet došašće nije nas ticalo. To sve zavisi od milosti i mudrosti Božje. Žalost je srca moga neizreciva; jer sam u grob položila svoju radost s Gabrom svojim. Nu ja se podlažem volji Božjoj, jer znam, da nam On dielimilosrdje u životu i na smrti.“ (31) Privatni je svijet lika tako ili označen kao neizreciv ili je sažet u jednu riječ/sintagmu/rečenicu („Kad je Bosiljka prvu silu žalosti prepatila...“ /31/) bez detaljnih opisa.

Supruga kao biblijska žena ne smije biti nerazumna: „Žena bez razuma, ma koliko bila lijepa jest teret.“ (Dodig, 2015:42) Slično razmišlja i Antunovićev pripovjedač: „A valjda je za kuću manje opasna stvar, ako mužu, a ne ženi, manjka prava mjera razuma. Žena je u kući ko para u stroju. Njen razum i najsitnije stvarce donose u pokret. Dočim naprotiv žena nerazumna pomrsi sve, te ojalovi svaki i najplodniji mužev trud. Neima na svijetu ništa žalostnijega, nego li je nerazumno žensko čeljade, uz koje sve tako stoji ko razvezana metla.“ (20)

Funkciju supružnika višeg društvenog sloja s modificiranim kršćanskim odrednicama utjelovljuju gospodin i gospođa Arkyte barun i barunica Šmalzgruber. Gospodin Arky umjesto da radi i moli, ondokoličari, prijateljuje s problematičnim osobama (npr. vračarom), a austrijski barun sve gleda kroz novac, ne vjeruje u Boga, zbog čega pripovjedač za njega kaže da „nije razlikovao Isusa od Muhameda“ (187). Njemu je Bog bio njegov vlastiti trbuh (187).

Baba/babetina. Uz ženski se rod vezuju zavist, mržnja, oholost, zlo. Kada se navode pozitivni primjeri, vezuju se, uglavnom, uz muškarca pa se govori o jednom mužu, jednom trgovcu, jednom junaku, jednom dostojanstveniku b/57/, ali ne i o jednoj ženi). I spominjanje svetaca je češće u odnosu na svete (Salamon, Juda, Petar, Pavao, Franjo, David, Saul, Abraham, Izak, Ezav, Seth, Jakov, Mojsije, Ilija, Nehemia, Jeremija, Lazar, Stjepan - Marta, Magdalena, Djevica Marija, Felicita, Padencija). Za ženu se, između ostalog, kaže da je ona baba, babetina, i da je „najbliža paklu“ (220). Na primjer, kada su u budimskome Tabanu bile oglašene zaruke Bosiljke i Gabre, svi su se veselili jer slavenski svijet tada još nije bio toliko pokvaren, jer: „Za onda još nebiaše babetinah, koje zavist i mržnju siju. Te kad se prospe glas o zaruci, onda ju zlobnimi jezici obvuku kao pauk voće.“ (22) U romanu se govori i o jednoj neimenovanoj babi, ženi sličnoj vračari, koja u kuću donosi zlo. Spominje se u svezi s plemićem Arkymom kojega posjećuje u njegovu domu. Razlozi posjetama nisu navedeni pa se i njezina priča ne razvija dalje od njezina inicijalna spominjanja u kontekstu nelagode i zla. A za udovicu Ladislava Zirzinskog, koja je živjela neko vrijeme i u Francuskoj, pripovjedač kaže da je zadojena francuskim duhom i da joj je svojstvena znanstvena oholost „koja je najbliža paklu“ (220).

Gospoja. Pripovjedač kritizira vladajuće slojeve društva koji uživaju u hrani, odjeći, dokoličarenju, u kulturi svakodnevice (novine, brzojavi) i koji se pri tome ne pitaju za one siromašne koji su im svojim radom sve to priskrbili. Takva je i gospoja: „Kako rado izčekiva gospoja u mekom krevetu lezeća, da joj kuharica il sobarica kavu zasladjenu unese, pak joj sve očisti, oprai, izvjetri, dok ona neustane, a onda da ju češlja i opravlja. No da li je ova kuharica i sobarica bila, il da li je mogla otići u crkvu, da se Bogu pomoli, i kada god rieč Božju poslušaj, za to ju gospoja nikad neće zapitati. Al kako je u nedjelju večernje doba provela, to joj sve do konca valja da u ponedjeljak pripovieda. Pa baš ni gospoju negoni duh nabožni da svoja čuvstva otvara Svevišnjemu u kući Njegovoj već većinom duh razkošan, da cjeluje one slike i vlasi, koje joj se u molitveniku nalaze, koje, kad tamo vidi čovjek, mogo bi zapitati sa svetim Pavlom: šta ima da čini Isus s Belialom?“ (128)

Gospoja može biti i nemarna gospodarica kuće i zbog nje mogu propasti plemićke kuće. Ali postoje i drugačiji primjeri, kao što je Arkyjeva gospo-

ja. Ona još nije bila okužena nevjernim Voltaireovim duhom, molila se dje-vici Mariji kao posrednici kod Boga (161), brinula o sirotinji i sama odgajala svoju djecu.

Duvna. Javlja se kao još jedna funkcija ženskih likova u romanu. U ženskim samostanima duvne (koludrice) rade i mole se za nas, a pripovjedač ih tek usputno spominje u kontekstu opisa teškog redovničkog života.

Osim funkcija ženskih likova (*majka, supruga, baba/babetina, gospo-ja, duvna*) u romanu se javljaju i muški likovi koji utjelovljuju određene funk-cije (*dijete/sin, svećenik, redovnik, učitelj, odvjetnik (fiškal), Židov, prijatelj, doušnik*).

Dijete/sin. Dijete je bogatstvo i blagoslov, ali ga treba i dobro odgajati. Stari Zavjet opominje dijete da poštuje roditelje: „Poštuj oca svoga i majku svoju, kako ti je Jahve, Bog tvoj, zapovjedio, da dugo živiš i dobro ti bude na zemlji koju ti Jahve, Bog tvoj, daje.“ (*Pnz* 6, 16) Cijeli je roman opis života sina, Ignjatija Martinovića, koji početno poštivanje oca i majke prometne u nepoštivanje, da bi prije smrti shvatio starozavjetnu opomenu i svoje skretanje s pravoga puta ljubavi sina prema roditeljima, posebice prema majci. Krše-njem početne zabrane (ne smiješ zaboraviti svoju vjeru i svoj rod) stvoreni su preduvjeti za izbjegavanje crno-bijele tehnike u izgradnji glavnoga lika; kršenjem zabrane Martinovićeve su se dobre osobine i vrline prometnule u svoju suprotnost.

Svećenik. Kada o djeci više ne mogu brinuti roditelji, ulogu skrbnika preuzima svećenik. Svećenikova je odgovornost velika i pred ljudima i pred Bogom: „Izadjemo li jednočizpod krila roditeljskog, tada nas u naručje prima svećenik.“ (32)

Redovnik. Funkciju redovnika utjelovljuje glavni lik, odnosno njegova subraća u budimskom samostanu. Nakon što je Ignjatije položio redovničke zavjete, pripovjedač naglašava da je morao biti predan radu i molitvi što je povod uopćenu opisu teškog redovničkog života. Osim što je funkcija redovni-ka određena radom i molitvom, u romanu se doznaje da joj nisu strane i neke druge osobine, kao što je, na primjer, zavist. Tako se kaže da je posebice otac Stelzer ocrnjivao Martinovića kod poglavara i subraće zbog čega je ovaj zatra-žio razrješenje od redovničkih zavjeta i mjesto učitelja. Kada su Martinoviću oduzeli njemačku propovjedaonicu u Budimu, u njemu se rodila ideja o osveti i mržnji. Svega toga ne bi bilo da je imao prijatelja s kojim bi podijelio svoje ogorčenje i povrijeđenost (120) ili da je provincijal samostana imao vremena porazgovarati s njime kao čovjek i prijatelj.

Učitelj. Značajna funkcija u manjoj sredini pripada i učitelju, jer i on, kao i svećenik, brine o njoj. Pripovjedač kaže da su Bosiljku za vrijeme njezi-ne bolesti posjećivali neimenovani prijatelji, susjedi, pa i učitelj (39).

Odvjetnik (fiškal). Lik odvjetnika Ignjatije je podrobno opisao svojim ispitivačima na bečkoj bogosloviji prije polaganja redovničkih zavjeta. Opisao je odvjetnika kojim je i sam mogao postati, ali nije jer je izabrao samostanski život skromih franjevac. Čudorednom redovniku suprotstavljen je fiškal.

Židov / Žid. Židov je u Antunovićevu romanu oblikovan kao osoba koja se bavi trgovinom i koja misli samo o novcu i vlastitoj koristi, bez obzira na to gdje se nalazio. Kada se na imanju potroši više nego što se ima, moraju se naći zajmovi, odnosno novac kako bi se normalno živjelo, a o tome brine Židov (135); od Židova pozajmljuju novac rastrošni vojnici uz određenu kamatu (137); Žid je i poljske seljake svakojakim zakupima materijalno oplijenio (189) i on sjedi za vratom svakog poljskog seljaka kao pijavica (192), a na imanju poljskog plemića Stanislava Pŕmiceslava vjeruje se u Boga, pomaže se sirotinja i „(...) zato nije židov navalio na ta sela, te je sitnija i krupnija trgovina bila u kršćanah.“ (228); Židovi sipaju u rakiju kojekakvu „mješariju“ koja zatupljuje pamet i čini čovjeka nečudorednim (228) i, komentira pripovjedač, kao da moraju sve kvariti, i vina ugarska i vina poljska (240).

Prijatelj. Kult prijateljstva bitna je sastavnica ranog hrvatskog romana. U Antunovićevu romanu prijateljstvo je u naznakama, koje nije do kraja realizirano: franjevačka bi subrača Martinoviću trebala biti i prijatelj, ali nisu jer su mu zavidni; Martinoviću bi prijatelji trebali biti i njegovi jakobinci, politički istomišljenici, ali nisu jer ga zbog njegove častohlepnosti koriste za vlastite ciljeve i ne pristupaju mu kao prijatelju.

Doušnik. U osobnoj službi kod Martinovića u Beču bio je Richard Katzenmayer. Jednom prilikom se iz radoznalosti preobukao u gospodarevo opatijsko odijelo i kako je iznenada naišao Martinović sa svojim društvom i održao tajni sastanak o prevratničkim idejama, Katzenmayer se sakrio ispod kreveta i tako bio upoznat s gospodarevim tajnama koje je odmah prijavio vlastima. Prikazan je kao prepreden, dodvoran pa za njega pripovjedač kaže da se “(...) u pogibelji možeš u njega pouzdati kao u vrbov klin.“ (272)

Desetak navedenih funkcija (*majka, supruga, baba/babetina/vračara, gospoja, duvna - dijete/sin, svećenik, redovnik, učitelj, odvjetnik /fiškal/, Židov, prijatelj, doušnik*) primjenjivo je na četrdesetak imenovanih likova u romanu te se i za Antunovićeve likove može reći da su statični, zadanih osobina, goli aktanti, kako je to Nemec ustvrdio za Kraljevićeva *Požeškog đaka*.

3.4. O pripovjedaču

Hrvatski roman 19. stoljeća karakterizira tzv. transcendentalni pripovjedač koji intervenira direktno u fikciju djela i narušava svojim opaskama tek stvorenu fikcionalnu iluziju i autonomiju, kaže Nemec (Nemec, 1995: 63). Koriste se rekviziti za poticanje radnje i stvaranje fabularne napetosti (nagli i nemotivirani obrati, krađa i zamjena pisama, promjena identiteta, neprepoznavanje i prurušavanje, spašavanje u posljednji trenutak, itd.). Navedeno je jednim dijelom primjenjivo i na Antunovićeva *Odmetnika*.

Sveznajući pripovjedač kroz opise Ignjatijeve perspektivne i dobre sadašnjosti često najavljuje njegov neslavan slom i propast. Tako na primjer poglavari franjevačkog reda odlučuju pametnoga i vrijednoga Ignjatija poslati na bogosloviju u Beč kako bi savladao njemački jezik, postao njemačkim propovjednikom u Budimu i tako proslavio njihove franjevece: „Da su poglavice mudro razmišljali, po ljudskoj uvidjavnosti, to su posljedice posvjedočile. Al da su tim zasijali sjeme nesreće, koja je Ignjatiju kasnije oborila, to će se kasnije razviti.“ (66) Martinoviću neslavan kraj nagovješćuju i snovi. Pripovjedač kaže da je sanjao „(...) da je sjedio na prijestolju, koj je smrtnimi glavami nariješ bio. Okolo toga prijestola da su mu služili ljudi grdna oblička, na polak goli, a u blizoj daljini da su stajali vojnici s golim mačem, da odbijaju od prijestolja i u dva reda savijaju silnu množinu puka, koj je tako čudno izgledao, da mu na licu ni radosti ni žalosti nije opazio, već je i mlado i staro željno gledalo na njegovu osobu.“ (273–4) San je u Martinoviću izazvao nelagodu koja je, kasnije se pokazalo, najavljivala smrt njegovih istomišljenika i njega samoga.

Pripovjedač intervenira direktno i u tekst: „Ovde će se moji ljubljani štoci spomenuti one grozovite revolucije (onoga prevrata), koj je u Francezkoj igrao žalostnu ulogu smrti.“ (10), a na drugom mjestu kaže: „Podaj, domorodni prijatelju! Svoju knjigu u ruke djetetu ...“ (35). Direktno apostrofirao kao čitatelje i djecu (siročad) koja svoju nevinost i čudorednost prodaju bogatim i bludnim zavodnicima (41), a o sebi kao pripovjedaču kaže da može praviti selekciju u odnosu na priču, pa tako za stvari o kojima ne želi pripovijedati donosi paralogičke argumente: „Što je drugo činio Arky, nespada u naš krug.“ (145), ili kaže: „Meni je dosta da zabilježim ovdje riedkost (...)“ (45). Ponekad ističe da je nešto i konkretno istraživao: „Kad ove biskupije spomenicu prevrćem, nalazim dva slavna Hrvata: strica i sinovca Patačića, koji su ovu biskupiju na novo stvarali, (...)“ (52)

Fikciju narušavaju i nemotivirane epizode. Tako na primjer pripovjedač za Martinovića kaže da nije imao političkih vještina i da će se ona tek kasnije razviti kod oca Mateka, franjevca u S... manastiru koji ne spada u Martinovićeva

vo vrijeme jer je živio kasnije, ali ipak zaslužuje da se i o tom Bunjevcu nešto kaže, što pripovjedač i čini (110). Političko-nacionalna problematika zauzima značajno mjesto u romanu, zbog čega pripovjedač često naglašava da govori iz perspektive slavenskoga svijeta i slavenskih običaja (22–3), da bi kasnije bio određenije i rekao da je riječ o Bunjevcima, što potvrđuje i glavni lik.

Iako u obraćanju čitatelju Antunović kaže da mu donosi žalosnu istinu iz 18. stoljeća, pripovjedač ipak u 1. poglavlju progovara iz perspektive čovjeka 19. stoljeća (spominje se 1848. godina i general Mor Percel iz istog vremena) u kojemu je germanizacija vrlo izražena jer mi „u svakoj velikoj školi, u svakom učiteljištu (preparandiji) propisujemo kao redovni predmet njemački jezik, dočim svoj rodjeni ostavljamo na volju.“ (8) Perspektivu pripovjedača iz 19. stoljeća zadržava pripovjedač i u nastavku priče jer kontrastivno govori o stanju u 18. stoljeću uspoređujući ga sa stanjem današnjim, tj. devetnaestostoljetnim – ono što je bilo u 18. stoljeću bolje je u moralnom pogledu, a ono što je danas, u 19. stoljeću loše je u svakom pogledu. Govoreći o Gabri, njegovu krojačku zanatu i odnosu prema materijalnom i duhovnom kaže se: „Istina da se tada (u Gabrino vrijeme – op. Z.Š.) još zanatlije nisu Bogu toliko otudjivali, koliko danas; jer nisu prije podne radili, a popodne krčme i zabave tražili (...).“ (28) I u razmatranju samoubojstva u kontekstu novinarskog senzacionalizma pripovjedač progovara iz perspektive čovjeka 19. stoljeća: „Naše i velike i male novine ravnodušno bilježe samoubijstva, te kako se vidi: sakupljaju ih po svih krajinah, kotarih i selih ne za drugo već da zanimaju ljubopitnost svojih čitalacah. Ja se barem nespominjem, da si dje naišao i na razmatranje tih žalostnih pojava.“ (181) Spominje i godinu 1849. i Bachov apsolutizam i Bachovce, činovnike porijeklom Ugre, Hrvate i Slavonce koji putem ženidbe ulaze u njemačke obitelji (184).

Temeljni je pripovjedni princip antiteza. Tako je u karakterizaciji pojedinih likova prisutna crno-bijela tehnika (Bosiljka nesretna zbog muževljeve smrti ↔ sretna zbog sina; Bosiljka, Gabro ↔ neimenovane drugarice, neimenovani propalice, pijandure, kartači; fra Martinović ↔ otac Stelzer); u opisu obitelji (skladna obitelj Bosiljke i Gabre ↔ neskladna obitelj Arkyja i njegove žene); u opisu naroda (Nijemac Fessler ne podnosi ponijemčenog Slavena Martinovića); u opisu majke i sina (Bosiljka se moli Bogu ↔ sin Ignjatije se moli jakobinskoj slobodi; carica Marija Terezija moli se Bogu ↔ sin Josip II. je protiv Boga); u opisu prostora (Martinovićeva siromašna ali slobodna franjevačka celica ↔ zatvorska ćelija); u opisu svjetonazora (miran redovnički život s Bogom i molitvom ↔ neredovnički život bez Boga i molitve, ali i bez mira u sebi), itd.

Rani hrvatski roman približava se realističkoj koncepciji pisanja jer pokazuje interes za stvarni život, za konkretnu društvenu sredinu i nacional-

no-političku problematiku. Navedeno potvrđuje i Antunovićev pripovjedač koji između katekizamskih i religioznodidaktičkih dionica progovara, a i kritizira iz perspektive čovjeka 19. stoljeća, ljude u svakodnevici, njihove običaje i navike.

Tako kaže da su pokojnu Bosiljku nabožno i kršćanski sahranili, a ne onako kako se radi u gradovima kada se sakupljeno ljudstvo na ukopu smije, kleveće, razgovara i druge ogovara (40). Pripovjedač kritizira i nestrpljivost, nervozu čovjeka 19. stoljeća pa tako kaže da se u Martinovićevo vrijeme pošta prenosila konjima i kolima, a ne željeznicom, parobrodima ili brzojavima kao danas (127); nekada se na odgovor čekalo i pola godine, ali ljudi su bili strpljivi, a ne kao danas (u 19. stoljeću) kada svaki dan moraju znati što se dešava u Pešti ili Beču (128).

Pripovjedač opisuje i oštro kritizira gospojinu dokoličarsku svakodnevicu koja nije moguća bez sobarice i kuharice (128). Opisuje i gospodarevu svakodnevicu, ali nešto blaže, pa tako o plemiću Arkyju kaže da je u „sgodopisih“ zabilježena njegova svakodnevna rutina: prije i poslije doručka pije rakiju, pregledava štalu, golubinjak, psećinjak, imao je i konje, ali ih nije jahao, imao je i pse, ali nije išao u lov, imao je i golubove, ali nije u njima uživao. Uživao je u njihovu izgledu i glasanju, a nije razmišljao, kaže pripovjedač, da je novcem koji je davao za svoju dokolicu, mogao pomoći brojne svoje siromašne podanike.

Pripovjedač opisuje i kritizira i izgled dvoraca ugarskog plemića Arkya: jednokatnica, u čijem prizemlju živi služinčad, a jedan je dio namijenjen gospodaru kada gospoja nije kod kuće; na katu su sobe za gospoju i njezina supruga, za djecu i goste; u dvorištu je štala, suše za kočije, zgrade „za 200 psinah svake vrsti“ (134), golubinjaci. Posluga uglavnom gleda da ne radi, gospodar se ne trudi imati više od onoga što je naslijedio, ne želi imati puno djece (samo sina i kćer); supružnici žive odvojeno, a muž posjećuje ženu s djecom rijetko i kratko; troši se puno, a tomu je kriva gospoja koja nije kod kuće: „A sve zato, što nije bilo gospoje, koja bi nadgledala i uredjivala.“ (135)

Pripovjedač opisuje i poljsku svakodnevicu. U njoj se potvrđuje ono što je opisivao i kritizirao Relković u *Satiru* – čovjek i životinja žive u istim prostorijama. Razlika je samo u tome što je opisanu situaciju Relković kritizirao, a poljski je plemić prihvaća kao normalnu: „No što jim odaje nisu uz potrebe razdijeljene, scienim: ovo nije naša krivnja. Ipak iz obzira našega podnebjja i ovo se može opravdati. Kod nas je ciča zima, a nije toliko drvah, da bi se više odajah grijati moglo. Dakle već i sbog toga je koristno, ako se kućna živina udruži čovjeku, i zajmi mu svoju vrućinu.“ (193)

Za Antunovićeva bi se pripovjedača moglo reći da se zna i smijati. Smijeh je „(...) odraz i pokazatelj stanja duha u jednoj sredini i u jednom vre-

menskom ili povijesnom periodu.“ (Anišić, 2009:179) Govoreći o smijehu i humoru Andrija Anišić kaže da antropolozi kao bitne osobine čovjeka navode da je on razumsko, voljno, slobodno biće, „(...) a suvremeni antropolozi dodaju još nešto: ČOVJEK JE BIĆE KOJE SE SMIJE! (*Ens risibile!*) Smiješak na licu čovjeka – to je lična (osobna) karta čovjeka. Po smiješku možemo procijeniti tko je kakav čovjek. Daj da vidim kako se smiješ pa ću ti reći kakav si!“ (Anišić, 2009:179)

Antunovićevi su likovi vrlo ozbiljni i na njih bi teško bila primjenjiva tvrdnja da je čovjek biće smijeha, ali zato pripovjedač svojim opisima i komentarima uspijava izvući smiješak na licima čitatelja. Tako za trgovce i računđije kaže da se boje pokazati veselo lice jer se boje da će ih i to „stojati novcah“ (25). Na drugom mjestu za ondašnje obitelji kaže da se kvare zbog lošeg gospodarenja, ali i zbog običaja da se od djece ženi samo jedan sin, dok ostali odlaze u vojnike, a kćerke, ako se ne udaju, u koludrice. U iznimnim situacijama mentalno ograničeni sinovi postaju svećenici: „Ako se pak koj našao grdan, il baš tikvom udaren, takva su namienili stališu svećenstva.“ (136) Na drugom mjestu pripovjedač kaže da su dokaznice, pisane potvrde o nečijoj sposobnosti, samo privid jer je stvarno stanje posve suprotno: „N. p. Ponudjiva nam se jedan izobražen čovjek za učitelja, ma na koju stolicu. Zagledaš mu u dokaznice, sjaju se ko ukalajisane tepsije. Izabrali su ga za učitelja, a poslje pol godine su uvidili, da djaci od njegova nauka ništa nisu prisvojili, buduć vještinom predavanja nije razpolagao.“ (183)

Pripovjedač je ponekad ponesen ljepotom prirode, kao što su karpatske „klisurine“ (228–230) i to je trenutak kada prestaje moraliziranje i katekizamsko tumačenje nauka Božjeg, to je trenutak kada pisanje nije samo patriotska dužnost, nego i kreativan čin kojih u romanu, na žalost, nema puno.

4. O sekundarnim žanrovima

Već je bilo rečeno da se kao kao minimalna empirijska definicija romana uzima ona koja kaže da je roman velika pripovjedna prozna vrsta (Nemec, 1995: 9) koja u sebe ugrađuje različite komponente zbog čega se onda kaže da je roman i izrazito hibridni žanr. Potvrđuje to i Antunovićev roman u kojemu se može detektirati uklopljenost nekoliko sekundarnih žanrova (katekizam, molitva, blagoslov, propovijed, biblijske sentencije, dnevnik, pismo, nadgrobница).

Katekizam. Katekizamskom je štivu Antunović dodijelio ogroman prostor u romanu, tako da se u ponekim poglavljima glavni lik spominje tek jednom ili dvjema rečenica, dok je sve ostalo tumačenje vjerskih istina, otajstava (156), krjeposti, smrtnih grijeha, zapovjedi, molitava, itd. (vidjeti posebice poglavlje 8.). U konačnici cijeli se roman može razumjeti kroz prizmu četvrte

Božje zapovijedi, odnosno kroz njezino kršenje, koje je, na primjer, u katekizamskom dijelu Kanižlićeve *Pobožnosti molitvene* iz 1893. godine objašnjeno ovako: „Što čeka djecu, koja roditelja svojih ne štiju, ne ljube i ne slušaju? Djecu, koja roditelja svojih ne štiju, ne ljube i ne slušaju, čeka na ovome svijetu prokletstvo Božje, ruglo i sramota, a na drugom vječna muka.“ (Kanižlić, 1893:607) Priča glavnoga lika u Antunovićevu romanu navedeno u cijelosti potvrđuje. Nadalje, pripovjedač kritizira „siromahe duhom“ (32), odnosno roditelje koji svoju djecu odijevaju u sukno i kadifu, plaćaju im učitelje i odgojitelje, ali zaboravljaju nauk svetog Evanđelja koji je sadržan u katekizmu i koji čovjeka čini mudrijim i osjećajnijim, i koji se k tomu „badava dieli baš ko zrak i voda“ (32). Pripovjedač objašnjava i kojom su metodom pisani katekizmi: „Nauka evangjelska sadržaje se u katekizmu, a ovaj sastoji iz pitanjah i odgovorah.“ (32) Ipak, u romanu nema konkretnih potvrda navedene metode, pa se veliki dio teksta doživljava kao parafraza katekizamskog štiva. Na primjer, nakon što je pripovjedač rekao da je Ignjatije stupio u franjevece i nakon što je najavio iz svoje sveznajuće perspektive da on u tom redu neće ostati i proslaviti ga („Te da je u duhu te harnosti uztrajao /Ignjatije – op. Z. Š./, i red bi se bio s njim proslavio, i rod prodičio i nebo uzradovalo.“ /46/), slijedi čak pet stranica kršćanskoga nauka (46–51) koji je u cjelini romana i nemotiviran i retardirajući u odnosu na glavnu priču. Katekizam je svojevrstni vodič kroz vjerski život pa se njime, na primjer, regulira i životna dob pri sklapanju braka – djevojka ne smije biti mlađa od 12 godina, a mladić ne smije biti mlađi od 14 godina: “Isto to stoji i za privolu u svezu bračnom, s tom razlikom, što se u njem po starom pravu iziskuje u ženskom spolu 12. a u mužkom 14. godišnja doba, da se može odluka slobodnom smatrati.“ (75)

Katekizam je protuteža djelima koja su pisali enciklopedisti i koje pripovjedač naziva dušmanskim knjigama, ostvarujući tako i na planu korištene knjige crno-bijelu tehniku (89). Za vrijeme vladavine Marije Terezije tiskale su se i čitanke i katekizmi na hrvatskom jeziku (188), a nakon njezine smrti situacija se pogoršala, samostani se zatvaraju, a Martinović sa svojim jakobincima širi dva jakobinska katekizma, prvim potkopava kršćansku vjeru, a drugim kraljevsko prijestolje i plemićke povlastice (256).

Unošenje katekizamskih dionica u tekst obično nije motivirano, a u konačnici rezultira didaktičizmom i moraliziranjem.

Molitva. Iz perspektive glavnoga lika Ignjatija Martinovića koji odrasta u pobožnoj obitelji a kasnije kod franjevac, da bi se na kraju i sam zareadio, očekivalo bi se u psihološkoj profilaciji njegova lika češće korištenje konkretnih molitvenih tekstova. Tako se kao lik koji bi za Ignjatija trebao biti imitabilan, navodi Isus kojega krasi i molitva i rad: „Molitvom naime i radom, evangjelje nam svjedoči, da je Isus neprestano molio i prodikovao, a prije uz

odgojitelja drvo tesao; kraj toga da je svedj ponizan i miran bio. Učite, veli, od Mene; jerbo sam krotak i ponizan srcem.“ (71) Očekivanje je iznevjereno, ne potvrđuje ga glavni lik, ali ni ostali likovi u romanu, bez obzira na to pripadali oni svjetovnoj¹³ ili svetoj povijesti¹⁴. Svoju preobrazbu od redovnika do svjetovnjaka Martinović objašnjava u dnevniku kroz prizmu molitve: „Danas sam jednu, sutra drugu molitvu zanemario, i lagano na to dospio, da mi je duh samo žednio znanost i vrieme za gubitak smatrao, što bi ga u molitvi probavio. Srce se moje okrenulo zemlji, i za sobom povuklo razum, pak sam ja u svećeničkih haljinah veći svjetovnjak bio, no onaj, koj je nije nosio!“ (281) Onaj tko se ne moli i ne radi, propada, kako pojedinac tako i cijele obitelji (138).

Molitva se u romanu katekizamski tumači, pa se kaže da je molitva „razgovor čovjeka s Bogom“ (60), što je zapisano i u katekizmima toga vremena (Kanižlić, 1893:634). Molitvom je čovjek u neposrednom kontaktu s Bogom (281), a u Antunovićevu romanu molitva se dijeli u dvije skupine, na one kojima se molimo za sebe i na one kojima se molimo za druge (59). U tom kontekstu pripovjedač spominje dnevnu pobožnost koja broji više molitvenih ura (danas se govori o njih 8), koje mole redovnici, čovjekovi vjerni stražari i odvjetnici: „A naši stražari i odvjetnici redovnici idu u ponoć, u četiri, u sedam, u devet satih, idu u tri sata pak ujedinjenim glasom vapiju k Bogu, proseći nebeske blagoslove za sve nas.“ (60), a na drugom mjestu pripovjedač opet moli čitatelja da se moli za tek zaređenog Martinovića, jer će se moleći za njega, moliti i za sebe (80).

Čovjek se, dakle, općenito moli Bogu da mu se „miri i upokoji duša milošću“ (220).

Izrijeckom se u romanu navodi samo naslov molitve „Otče naš“, citira se „budi volja Tvoja, kako na nebu tako i na zemlji“ (66), ali uopćeno, katekizamski i neprimijenjeno na određeni lik u smislu njegove psihološke profilacije. Iz molitve Gospodnje citiran je dio i u priči o gospoји Pŕmiceslavici koja je pobožna i svima dobra, ali pripovjedač napominje da i ona mora misliti o svojim ukućanima i ne razdijeliti sve drugima: „Nerazborito dakle čine takvi ljudi, koji sastavljaju svietle objede, kada svojim uzkraćuju i ono, što se razumije u prošnji: daj nam kruh naš svakdanji!“ (232) Očenaša se sjetio i Martinović boraveći u tamnici, kada je pisao dnevnik i kada je sve molio

¹³ Osim običnih malih ljudi molitvu moli i carica Marija Terezija na grobu svoga muža nekoliko dana prije svoje smrti, ali pripovjedač ne donosi tekst molitve (196).

¹⁴ Na primjer, sveta Mandalijena se moli Isusu za nas, ali ni ovdje ne donosi molitvoslovni tekst: „I tako ga (rimskog papu koji zastupa Isusa na zemlji – op. Z.Š.) svesredno pouzdanom, srdačno ljubimo, kao što je ljubila Mandalena Isusa, spremni u ostalom sve skupocienje na Njega prosuti, kao što je Mandalena drago ulje na Njegove noge i zalila molitvom: da nas rieši grieha i da nam podieli milosti, od Isusa njemu povjerene.“ (210)

da ga ne osude: „Nemojte me odsuditi vi bivši otci, vi bivša braćo, častni sinci svetoga Franje! Ta ja nebih svoje slobode izgubio, da sam čuvao onu slobodu, koja je izrečena ustma svetoga našega začetnika, kad je otcu odvratio: dakle, otče! ako se odričeš mene, ja ću tim većim pravom moliti: Otče naš koji jesi na nebesih.“ (280)

Likovi se u romanu mole, ali bez sadržajne potvrde. Evo nekoliko primjera: kao djevojka Bosiljka je voljela Gabru, ali je za to znao samo Bog kojemu se molila: „Al te tajne nikomu nije otkrila do jedinomu Bogu, komu se molila, te svoju i Gabrinu sreću Njegovoj volji izručila.“ (22); Duhu Svetomu se mole budući mladenci Gabro i Bosiljka kako bi im prosvijetlio pamet (25); udovica Bosiljka upućuje molitve Bogu (43); ljudi općenito mole Boga da im ostavi u posjedu ono što im je drago (149), itd., ali niti jedna molitva nije i sadržajno oprimgjerena. Dok se jedni moli, drugi se molitve niti ne spomenu, pa tako oni koji žive po mehanama i koji svoju djecu ne umivaju i ne češljaju, svoju dronjavu djecu ne uče molitvi: „Dom Božji nesjeća se, kad su ga zadnji put pohodili.“ (26)

Najčešće je riječ o molitvama prošnje koje bivaju uslišane, nakon čega se Svevišnjem ili svecima i sveticama molitelji zahvaljuju. Uslišanu molitvu potvrđuju biblijski sveci i proroci (Abraham, Izak, Jakov, Mojsije, Ilija, Salomon /60/), ali i zemnici, kao što je gospođa Arky koja je molitvu prošnje upućuje Maloj Gospi s molbom da joj ozdravi kćerka gospojica: „Vruća želja dobre matere bješe izpunjena. Kćerka se pridigla i mati je revnom molbom zahvaljivala Maloj Gospi, što se njenoj malenoj smilovala.“ (161) Nadalje, i neimenovane zahvalne duše vješaju nakit na kip Djevice Marije jer im je uslišala molitvu prošnje: „One (zahvalne duše – op. Z. Š.) bo su osjećale, da su jim prošnje uslišane bile.“ (203), a i Martinović pred smaknuće bilježi u dnevnik molitvu prošnje upućene Djevici Mariji, a moli i svoju pokojnu majku da se moli za njega da ga Bog ne napusti u strašnom smrtnom trenutku (293).

Na molitvu, ali bez tekstualne potvrde, upućuju i molitvene geste: klanjanje, sklopljene ruke, krstiti sebe, uzdignut pogled, klečanje.

Klanjanje. Klanjanje Bogu i parafraziranu molitvu prošnje potvrđuje sljedeći citat: „Klanjajmo se neizmirnoj mudrosti Božjoj, i prosimo dar milosti, da na putu života svoga neklonemo, već čvrsti odstanemo na stazi sedam glavnih kriepestih.“ (91)

Sklopljene ruke. U vrijeme uspona Martinovićeve slave ljudi su se sramili u društvu moliti prije i poslije jela jer to nije bilo u modi, a Martinović to u svom redu čini slobodno. On govori svom društvu: „Dosta će mi biti Vašu pozornost svratiti, na silu mode, koja bi Vas rumenilom stida posula, ako bi se usudili u družini ruke sklopiti, te prije i poslije jela Bogu se pokloniti.“ (105) Iza najavljenih molitvenih geste sklopljenih ruku ne slijedi i molitva.

Krstiti sebe. O jednoj babi koja posjećuje Arkyja kaže se da pripada vremenu vještica: „A tko ju je poznao, taj se krstio, kada je opazio, misleć u sebi: šteta, što nisi onda živila, kad su vještice palili, jer bi se i na tebi izpunilo, što se desilo onim utonutim, da nisu spaljene kao vještice, već kao onakve, što su za djavla hajdučile i dvaput zavriedile, da jim se podpali lomača.“ (142)

Klečanje, uzdignuti pogled. U prepirci s Kištelekyjem Martinović govori o potrebi moljenja, spominje obje molitvene geste, ali ne i sadržaj molitava koje bi ih pratile: „Dakle rado idemo u crkvu, dje se stari grbe pred licem Božjim; dje se otci i matere revno mole; dje maleni nevine ručice dižu ocu nebeskomu, jer smo uvjereni, da će na nje milostivo pogledat otac nebeski, pak onda i nas uslišat.“ (175) I prije svog smaknuća Martinović se kratko moli Bogu, pogled diže prema nebu, ali se ni ovdje ne donosi tekst molitve: „Kad je red na Martinovića došao, kleko je na koljena svoja, skrušenu je izpovied opetovao, na nebo pogledao, revno se u kratko pomolio i onda na stratište stupio.“ (290) U romanu se posebice ističu i oni koji se Bogu ne mole, pa se kaže da je to izrodica Martinović i bundžije (260), ali i gospoje koje imaju molitvenik iz kojih se rijetko mole jer u njih samo skrivaju vlasi i slike onih koje vole i cjelivaju: „Pa baš ni gospoju negoni duh nabožni da svoja čuvstva otvara Svevišnjemu u kući Njegovoj već većinom duh razkošan, da cjeluje one slike i vlasi, koje joj se u molitveniku nalaze, koje, kad tamo vidi čovjek, mogo bi zapitati sa svetim Pavlom: šta ima da čini Isus s Belialom?“ (128)

Dakle, tekstualno je potvrđena privatna molitva u Antunovićevu romanu rijetkost, kao i kratke, tzv. streljate molitve (A. Kanižlić) koje, ako se i pojave, imaju uopćen karakter. Kao na primjer, kada čovjek brzopleto, u teškim situacijama, priželjkuje smrt: „(...) dje je, o Bože! smrt, da satare, što je u meni živo, da nadalje nemislim i neosjećam?“ (264).

Od nabožnih se žanrova u Antunovićevu *Odmetniku* još spominju, ali u znatno manjoj mjeri, *blagoslov* i *propovijed*, i to bez sadržajne potvrde.

Budući mladenci, Bosiljka i Gabro, traže svećenikov blagoslov prije vjenčanja (24), a na dan vjenčanja u crkvi traže od Boga i njegov „stotruk blagoslov“ (25), redovnici mole blagoslov Božji za nas (60), a svećenik Ignjatije dijeli puku blagoslov za vrijeme mise u Tabanu (81), itd.

Iz Antunovićeve korespondencije može se zaključiti da nije bio zgovornik dugih i praznih propovijedi. U pismu Iliji Okrugiću stoji zapisano: „Vi bi se baš i razjarili, kad bi Vam smio reći, Da ja ne bi dao za Vaše prodike ni jednu poturu, (ne za Vaše, jel sam štio da Vas uzveličaju, kao umjetna predikaturaoa Vas pozivaju za urednika), već onako im Allgemeinen, ja bi pobigao iz crkve kada mi počne perorisat jedan fitalj sata, jedva bi što rekao, i to je samo exordium, pak onda ti kaže o čem će govorit, pa ti krasno razdieli na dvie tri ili pet strani svoju besjedu, plašim ga se kao drame ili baš i opere, koja ovoliko

čina broji; al eto ga još s' epilogom, pa ga gledaj, slušaj, kako sve ono pokvari, što je zidjao; jel ti nanovo sve opetuje i počasti te prikuvanim ili podgrijanim jelom. No smijte se kako bi ja bjegao iz crkve. Neću da kažem, da ono nije sve liepo i po Ciceronu i Demostenu umjetno, al vjerujte mi, nije kršćansko. Naši sv. Otc i nisu ovako učili, pa su više i oni naučili te i znali, al njihovi učenici od njih primili.“ (iz pisma Iliji Okrugliću, 16 studenoga 1876 god.)

U Antunovićevu *Odmetniku* propovijedi se slušaju i one privlače vjerenički puk na mise. Tako udovica Bosiljka odgaja sina Nacu (Ignjatija) u duhu ljubavi prema Bogu, vodi ga u crkvu „na prodike“ (34), ali se ne doznaje o čemu se u propovijedima govori. Kasnije se zaređenom Ignjatiji nudi mjesto njemačkog propovjednika u Budimu, što on i prihvaća: „Al to je već nješta ponosna bilo, da on postane njemačkim prodikatorom u franjevačkoj crkvi, kamo je sve ženstvo hrlilo, što se odlikovanim smatralo.“ (98)

Navedene nabožne žanrove (*katekizam, molitva, blagoslov, propovijed*) upotpunjuju i rečenice biblijskog autoriteta jer pripovjedač često svoje misli potkrepljuje autoritetom Biblije. Na primjer, za povijest (*povjestnicu*) kaže da nikada neće znati cijelu istinu o događajima i da neće moći pravilno prosuditi ih „(...) jer i vrhu nje ostaje istinom, što je rekao Isus: nemoj suditi, da nebudete odsudjeni.“ (51) Na drugom se mjestu čita: „(...) ako je Bog uz nas, tko da bude proti nam?“ (71), zatim se kaže da David pjeva „(...) da ćeš se sa svetimi posvetiti, a sa zlimi nevaljan postati“ (144), a u Sv. Pismu piše i „(...) da se je bolje nezavjetovati, nego učinjene zavjete nevršiti.“ (180), itd.

Antunović je u svoj roman ukomponirao i žanrove svjetovne provenijencije, kao što su: *dnevnik, pismo, narodne izreke, sentencije poznatih ljudi*.

Dnevnik. U literaturi o Antunovićevu romanu već je napisano da je pisac „(...) pišući svoj roman posegnuo za dnevnikom Josipa Ignjata Martinovića što ga je vodio za jednogodišnjeg zatočeništva, do smaknuća, uvrstivši njegovu dirljivu ispovijest u svoj rukopis u kojem prevladava didaktički i moralizatorski, diskurs.“ (Miković, 2008: 14) Dnevnička je proza funkcionalno uklopljena u roman jer: „Tomu zahvaljujući djelomično je izbjegao zamke crno-bijele karakterizacije lika koji je prošao put od siročeta, briljantnog studenta bogoslovije, omiljenog propovjednika, do osobe koja se kada ne doživi očekivanu društvenu promociju okrene protiv svih i odluči za urotu, što će platiti glavom.“ (Miković, 2008: 14–15)

Prva informacija o tome da je roman nastao na temelju Martinovićeve dnevnika javlja se tek pred kraj romana, na 243. stranici kada se govori o simpatijama između Jelisave Pŕmiceslavi i kneza Ilinskog: „Nu nismo našli ubilježeno u dnevniku Martinovićevom samo ino, van kako su Pŕmiceslavovi u njegovoj pratnji iste nedjelje posjetili obitelj Ilinsky-evu i taj dan tamo prove- li.“ (243) A direktno upućivanje na korištenje dnevnika kao izvora informacija

nalazi se tek na 277. stranici, dakle 16 stranica prije kraja romana, kada se Martinović već nalazi u tamnici i kada ga sjećanje vraća na majku i daje mu snagu da ispovijedi svoje grijeh: „I onda je, kako piše u svojem dnevniku, iz koga crpismo sve ovo i drugo što sledi, pred Bogom izpovjedio sve svoje grieh. I kada je to učinio, onda veli, da mu je srcu odlanulo! Mirnije je počeo gledat u svoju sudbinu i pisati svoj dnevnik.“ (277) Pripovjedač kaže da zbog znatiželje čitatelja donosi cijeli dnevnik: „Evo ga prepisanoga od rieči do rieči: ...“ (278) U dnevniku se obraća pokojnoj majci „Neprecijenjena majko!“ (278) i uvjeren je da je skrenuo s puta zato što mu je majka rano umrla i što ga nije mogla pravilno odgajati svojom ljubalju, jer ljubav rađa ljubav, kaže on (280).

Pripovjedač citira dnevnik u 34. poglavlju koje završava rečenicom: „Ovdje je prekinut bečki dnevnik.“ (286) U zadnjem poglavlju se govori o tome koliko je urotnika bilo uhapšeno, koliko osuđeno, postavlja se pitanje kako se u svemu tome osjećao Martinović, ali se odgovara ovako: „(...) o tom nije ništa u svom dnevniku zabilježio.“ (287)

Ipak, na kraju se doznaje da je postojao bečki „Dnevnik“, nastao za vrijeme tamnovanja u bečkoj tamnici, ali i budimski „Dnevnik“ koji započinje s 27. travnjem (na dan sv. Peregrina, što znači „inostranac“), dakle, danom donošenja presude i koji nije uništen, jer ga sudac nije predao krvniku. Taj budimski „Dnevnik“ pripovjedač također citira na kraju romana (291–293)

Pismo. U hrvatskoj je književnosti 19. stoljeća epistolarnom tehnikom napisao svoj roman *Ispovijest* Blaž Lorković (1839–1892), a u roman je umetnuo i odlomke iz dnevnika Gostinskog i tako unio u tekst multiperspektivno pripovijedanje i mnogostruke fokalizacije (Nemec, 1995:76). U Antunovićevu se romanu pored dnevničke proze javljaju i pisma koja se dosta bljedo koriste i kao poticajni motivi.

Profesor Fessler nije podnosio Martinovića u Lavovu pa je o tome pisao svom prijatelju u prusku Šlesku 1795. godine. U pismu piše da je Martinović bio teoretičar, da nije razumio politiku i prostor u kojem se nalazio (200). Najavljena se netrpeljivost u romanu dalje ne razvija. Martinoviću pišu pisma njegovi istomišljenici (Josip Hajnocy, Ivan Laczković/Laczkovics, Franjo Szentamriay, grof Jakov Šigray/Sigray), izvješćuju ga o svojim prevratničkim aktivnostima (raspačavaju nove katekizme, organiziraju nova tajna društva, vrbuju nove članove /270/). Nakon Martinovićeva pogubljenja bila su na stratištu spaljena i sva njegova pisma i spisi (290), s izuzetkom budimskog „Dnevnika“ (291).

Pripovjedač svoja razmišljanja i komentare potkrepljuje i sentencioznim iskazima, kao što su *narodne poslovice*, *grobjanski natpisi* ili *misli poznatih ljudi*. Tako on kritizira one koji ne razmišljaju o smrti i zaključuje ga narodnom poslovice „Nu štogod tko radi, sve sebi.“ (40). Retoriku narodne

književnosti potvrđuju i stalni epiteti i deminutivi: *biela njedra* (22), *čarni razgovor* (23), *sladka zadruga* (brak, 31), *toplo ljetašće* (24), *u jarkosti sunašca* (24), itd.

Pripovjedač i grobljanskim natpisom, poput glasa sa stećaka, podsjeća čovjeka, koji nije kršćanski osjetljiv za smrt bližnjiga i koji ne razmišljaju o četirima posljednjim stvarima čovjeku (smrt, sud, pakao, raj), da ga na kraju čeka smrt. Čovjek ne žele čitati, kaže pripovjedač, ono što je zapisano na grobljanskim vratima na kojima piše:

„Danas meni, sutra tebi, svako ga će uzet k sebi,

Smrt, nebrojeć ljudske čase – brate, sestro, spominjaj se!“ (40)

Važnost svojim razmišljanjima pripovjedač pribavlja i rečenicama koje su izrekli poznati ljudi, odnosno autoriteti. Na jednom mjestu kaže da je Tiberije govorio „(...) da se ugled iz daljine većim pričinjava.“ (113) Tiberijevom su rečenicom, naime, prokomentirani Martinovićeви odlasci na večere kod plemenitaša. Pripovjedač misli da bi u očima plemića bio veći da nije išao na te večere. U ovo razmišljanje pripovjedač uklapa i Kempisove riječi „(...) da koliko putah bih međjuljudmi, uvijek se povratih manji.“ (113)

Misli nekih autoriteta pripovjedač donosi dvojezično, na latinskom i hrvatskom: „(...) što Horac reče: Si fractus illabatur orbis impavidum ferient ruinas, t. j. ako uzdrman svijet na me padne, neustrašen ću udarati na njegove ruševine.“ (267)

5. Zaključno

Da je roman velika hibridna vrsta potvrđuje i Antunovićev *Odmetnik* kroz uključene nabožne (katekizam, molitva, blagoslov, propovijed) i nena-božne žanrove (dnevnik, pismo, narodna poslovice, nadgrobница, misli autoriteta) u vlastitu strukturu. Kvantitativno gledajući nabožnim žanrovima pripada znatno više prostora, iako je pronađeni dnevnik potaknuo pisanje romana. Stoga bi se konstatacija Krešimira Nemeca izrečena o Tkalčićevu romanu *Severila* mogla primijeniti i na *Odmetnika*. Nemeц kaže da je to „(...) roman s tezom, prava apologija kršćanstva i vjere, sa snažnim moralističkim implikacijama“ (Nemeц, 1995:75). To je roman u kojemu dominira persuazivna funkcija jezika nad estetskom (Nemeц, 1995:27).

U dječje bolesti hrvatskog ranog romana Nemeц ubraja: duge monološke tirade kojima likovi anticipiraju daljnji razvoj radnje, sentimentalizam (puno suza, uzdaha, nježnosti, deminutiva), zatim kult prijateljstva, rada, obiteljske ljubavi, moralna postojanost, nagrađena vrlina i čednost a kažnjeno zlo, patetika, didaktičizam, moraliziranje (Nemeц, 1995:69). Od navedenih „dječjih bolesti“ boluje i Antunovićev *Odmetnik*, ali navedenim „bolestima“

potvrđuje on i svoju suvremenost, odnosno potvrđuje u smanjenu mjerilu suvremene književne mode u matičnoj književnosti.

Iako se romanu *Odmetnik* ne priznaje velika umjetnička vrijednost, ipak u prostoru i vremenu u kojemu je nastao zauzima značajno mjesto. Da hod po „stazi netlačeni“, kako govori Zoranić o svojim *Planinama* u posveti ninskom kanoniku Mateju Matijeviću¹⁵, nije bio nimalo lak, potvrđuje i činjenica da je Antunović svojim romanom postavljao temelje i smjernice razvoja romana bunjevačkih Hrvata, ali za koje nije imao dovoljno snage dublje ih razraditi. Tako suvremena književna historiografija kaže da: „Suvremeni ocjenitelj književnog rada Ivana Antunovića neće moći utvrditi umjetničku vrijednost ni jedne njegove knjige (...)“, ipak dodaje i ovo: „Ipak, Antunović je stajao na početku razdoblja koje je radalo ljude više željne nego sposobne da obave goleme poslove. Iz Antunovićevih želja rodio se naraštaj koji je mogao ići naprijed, jer mu je preporoditelj i probuditelj zacrtao put i usmjerio ih boljitku i slobodi.“ (Ante Sekulić, *Preporoditeljska i povijesna baština Ivana Antunovića*; *hrck.srce.hr/file/143269*; posjet 9. 6. 2015.) A preporoditelj i probuditelj Antunović svojim je romanom po „stazi netlačenoj“ zacrtao nekoliko bitnih stvari:

1. Romanom *Odmetnik* Antunović je pokazao da likovi ne trebaju biti prikazani statično i jednodimenzionalno, da ih situacije trebaju mijenjati. Tako prema junakovoj moći djelovanja, koja može biti veća, manja ili jednaka našoj, glavni lik Martinović prolazi kroz nekoliko pripovjedačkih modusa (v. Frye, 1979): iz niskomimetskog modusa (djetinjstvo – on je jedan od nas) stupa u visokomimetski modus (vrijeme poništenih redovničkih zavjeta i prihvaćanja jakobinaca i njihove ideologije – on je vođa jer je stupnjem djelovanja nadmoćan drugima, ali ne i svojoj prirodnoj okolini; njegov autoritet, strasti i moći izražavanja su znatno veći od naših, ali njegovi postupci podliježu i društvenoj kritici i prirodnome poretku), da bi na kraju potonuo u ironijski modus (vrijeme raskrinkane urote protiv vlasti i crkve – on je junak koji je svojom moći i inteligencijom slabiji od nas i u njegovoj sudbini gledamo prizor zarobljenosti i apsurd). Na žalost, višedimenzionalnost u izgradnji karaktera nije primijenjena i na ostalih četrdesetak sporednih likova s kojima glavni lik komunicira.

2. Na aktancijalnoj razini Antunović je u roman unio lik spletkara koji zapliće radnju (doušnik Richard Katzenmayer u osobnoj službi kod Martinovića u Beču ili nedovoljno razrađen lik babe na dvoru gospodina Arkyja).

¹⁵ U posveti Zoranić o svom pionirskom poslu pisanja romana kaže: „Ništor manje takov i ta put moj po neuvižbanu konjicu po stazi netlačeni prošad, Hrvatom i Vašoj milosti, ki znam da dobar, ki znam da dobar baščinac i Hrvatini poštovan jest, poklanjam ufajuć se da pod kreljuti kriposnimi Vašimi od svakoga zlorična jazika zaklonjen biti ću.“ (Zoranić, 1964:36)

3. Na tematskoj razini Antunović je naznačio, ali ne i do kraja razradio središnju temu ranog hrvatskog romana – ljubav prema domovini i ljubav prema ženi. Ljubavi prema domovini i prema vjeri pripovjedač je posvetio brojne stranice, a ljubav prema ženi naznačena je kao moguća nekoliko puta, ali naznaka nije dobila i svoj nastavak.

4. Iako su Antunovićevi likovi ozbiljni, pripovjedač je sklon svježim i veselijim pjesničkim slikama: nerazumno žensko čeljade ne zna u kući ništa organizirati pa je oko nje sve „ko razvezana metla“ (20); u kući je toliko prljavo „kanda je gazdarica već odavno pod zemljom“ (26), a svemu pridonose i retorička sredstva ruralnoga podrijetla, pa se tako kaže da vlasteline i bogataše nije krasila velika mudrost jer „ponajviše su bile takve glave prazne, baš ko klasi, što se k nebu dižu.“ (116)

5. Iako u romanu nema puno opisa prirode, ipak kada im pripovjedač posveti malo više pozornosti oni djeluju svježije u odnosu na duge moralizator-skodidaktičke partije.

6. Čitatelju pripovjedač ponekad otkriva i svoju sposobnost uočavanja zanimljivih detalja, kao što je onaj o molitveniku iz kojega se primarno ne moli nego se u njega skrivaju slike i pramenovi kose dragih osoba.

Literatura

- Anišić, Andrija, 2009. *Moliti i ljubiti. Teološki eseji*, Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“ – Subotica, Subotica.
- Dodig, Slavica, 2015. *Leksikon biblijskih žena*, Medicinska naklada, Zagreb.
- Evetović, Ivan 2002. *Biskup Ivan Antunović*, u: Evetović, Matija – Krm-potić, Lazar Ivan, 2002. *Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja*, prošireno izdanje, Hrvatski znanstveni zavod - Croatica, Pečuh – Budimpešta, str. 19–27.
- Evetović, Matija – Krmpotić, Lazar Ivan, 2002. *Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja*, prošireno izdanje, Hrvatski znanstveni zavod – Croatica, Pečuh – Budimpešta.
- Frye, Northrop, 1979. *Anatomija kritike*, Zagreb
- Kanižlić, Antun, 1893. *Pobožnost molitvena na slavu Presvetoj Trojici, jedinomu Bogu i na časta Blaženoj Djevici Mariji i svetima*. S različitim naucima i s tumačenjem svetih običaja crkvenih, izdanje priredio dr. F. Iveković, Društvo Svetojeronimsko, Tisak Dioničke tiskare, Zagreb.
- Kikić, Geza, 1971. *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Matica hrvatska, Zagreb.

- Miković, Milovan, 2003. *Iznad žita nebo*, Hrvatska čitaonica-Dora Krupićeva, Subotica-Zagreb.
- Miković, Milovan, 2008. *Roman u književnosti Hrvata u Vojvodini*, „Književna revija“, br. 3–4, god. 48, str. 3–54.
- Nemec, Krešimir, 1995. *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb.
- Pavličić, Pavao, 2006. *Skrivena teorija*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Sekulić, Ante, 1994. *Preporoditeljska i povijesna baština Ivana Antunovića*, u: Sekulić, Ante, 1994. *Hrvatska preporodna književnost u ugarskom Podunavlju do 1918.*, Prinosi za povijest književnosti u Hrvata. Autori i djela, Knjiga III, Zagreb, str. 91–111.
- Tolj, Ivan, 2002. *Život i rad biskupa Ivana Antunovića*, u: Evetović, Matija – Krmpotić, Lazar Ivan, 2002. *Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja*, prošireno izdanje, Hrvatski znanstveni zavod – Croatica, Pečuh – Budimpešta, str. 331–355.

Mrežni izvori

- <http://www.zkvh.org.rs/batina/znamenite-osobe/1450-o-biskupu-ivanu-antunoviu> (leksikonsku odrednicu „Antunović Ivan“ napisao je Petar Vuković, a tekst je preuzet iz *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, I, A, drugo izdanje, Subotica, 2008., 36–40 str.; posjet 16. 2. 2015.)
- hrcak.srce.hr/file/143289 (Ante Sekulić, *Bibliografija o Ivanu Antunoviću*, pdf; posjet 20. 2. 2015.)
- hrcak.srce.hr/file/143269 (Ante Sekulić, *Preporoditeljska i povijesna baština Ivana Antunovića*; posjet 9. 6. 2015.)
- <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=774> (Ante Sekulić, *ANTUNOVIĆ, Ivan*, preuzeto sa stranice Hrvatskog biografskog leksikona; posjet 16. 2. 2015.)

SECONDARY GENRES IN *ODMETNIK*

The central subject of the present paper is a novel by Ivan Antunović from 1875, *Odmetnik* (*Outlaw*). After the introductory bio-bibliographic contextualization, the author focuses on the analysis of Antunović's epistolary "hidden poetics". Namely, Pavao Pavličić wrote that the old Croatian writers did not write poetic tracts, but revealed their poetic attitudes concisely in the introductory texts to their works (P. Pavličić, *Skrivena teorija* (*Hidden Theory*), 2006). Prose poetics of Bishop Antunović is not hidden in the homage of his works but in the letters sent to the various addressees. Therefore, this paper explores the (non)correspondence of Antunović's theoretical viewpoints and his specific novel (*Odmetnik*). Following a summary of literary historical and literary theoretical interpretations of the novel, the secondary genres woven into his fictional world are explored. Finally, the author analyzes how Antunović's novel fits into the beginnings of the Croatian novel in the 19th century.

Key words: Ivan Antunović, Odmetnik, Antunović's poetics, novel